

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 21ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1972

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΓΡΗΓ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ

Με βαθειάν λύπην αναγγέλλω τὸν θάνατον τοῦ ἀπὸ τοῦ 1966 ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας, *Gyula Moravcsik*, παλαιοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βουδαπέστης.

Ὁ *Moravcsik* ἐτιμῆθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας ὄχι μόνον ὡς ἐπιστήμων διακεκριμένος, ἐκδώσας πολλὰ βυζαντινὰ κείμενα καὶ ἰδίᾳ τὸ ἔργον του *Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου* («πρὸς τὸν ἴδιον νῖδον *Ρωμανόν*»), ὄχι μόνον ὡς συντελέσας διὰ τοῦ περιοδικοῦ του («*Βυζαντινοτοπουρικά*») εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν σχέσεων τῆς Μέσης Ἑυρώπης καὶ τῆς κοινωνίας της μετὰ τὸ Ἑλληνικὸν Βυζάντιον καὶ τὸν μεταβυζαντινὸν Ἑλληνισμόν, ὄχι μόνον ἀκόμη ὡς ἐργασθεὶς διὰ τῶν μελετῶν του καὶ ἰδίᾳ τοῦ «*Βυζαντίου καὶ τῶν Οὐγγρων*») διὰ τὴν διαφώτισιν τῶν σχέσεων τῶν Μαγνάρων μετὰ τὴν Βασιλίδαν, ἀλλὰ ἀκόμη, ἀλλὰ πρωτίστως ὡς ἀληθὴς Ἕλλην. Δὲν ἦτο πράγματι ἀπλοῦς φιλέλληρ, ἦτο Ἕλλην ἀληθινὸς κατὰ τὴν ἀθάνατον θεμελίωσιν τοῦ Ἰσοκράτους. Ὡμίλει ὡς ἡμεῖς τὴν γλῶσσαν μας καὶ ἡγάπα ὡς ἡμεῖς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ Ἀκαδημία θὰ τιμήσῃ τὴν μνήμην του δι' εἰδικῆς συνεδρίας, ἐν καιρῷ, καθ' ὃ ἔχει καθῆκον.

Ἄς εὐχηθῶμεν σήμερον νὰ εἶναι ἡ μνήμη αἰωνία.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τιμᾷ σήμερον τὴν μνήμην ἐνὸς μεγάλου ἀνδρός. Ἀφορμὴ εἶναι ἡ σύμπτωσις τῆς συμπληρώσεως ἑκατὸν πενήκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἑρρίκου Σλίμαν.

Εἶναι βέβαια τὸ ἔργον τοῦ Ἑρρίκου *Schliemann* εἰς τὴν Τροίαν μέγα διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην. Ἀλλὰ σημαντικώταται εἶναι καὶ αἱ ἀνακαλύψεις του εἰς τὰς *Μυκήνας*, εἰς τὸν Ὀρχομενόν, εἰς τὴν *Τίρυνθα*, τὰ *Σπάτα*, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἰθάκην καὶ αἱ προσπάθειαι του ἀνασκαφῶν εἰς τὴν *Κνωσόν*.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ *Schliemann* θὰ σᾶς ὁμιλήσουν

ἄνδρες ἀρμόδιοι ὑπὲρ πάντα ἄλλον, συνεχιστὰι τοῦ ἔργου του καὶ κριτικοὶ τῶν συμπερασμάτων του, οἱ ἀκαδημαῖκοι κ.κ. Μαρινᾶτος καὶ Μυλωνᾶς, εἰς τὴν εὐλαβῇ πρωτοβουλίαν τῶν ὁποίων ὀφείλεται ὁ σημερινὸς ἑορτασμός.

Εἰς ἐμὲ ὡς ἐπιτραπῇ νὰ τιμήσω ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας τὸν ἄνθρωπον ποὺ μόνος, πτωχὸς καὶ ἀβοήθητος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς του, πείσμων δὲ καὶ ἀγωνιστῆς εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς εὐτυχίας, ἐσαγηνεύθη ἀπὸ τὸν Ὅμηρον καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. Καὶ τὴν σαγήνην του τὴν μετέβαλεν εἰς ὁπτασίαν, εἰς ἀδιάλειπτον ὄνειρον καὶ τέλος εἰς πραγματικότητα. Διότι ὁ ἄνθρωπος, ὁ Ἕλλην τοῦ Ἰσοκράτους, ἤμπορεῖ νὰ μεταβάλῃ εἰς πραγματικότητα τὴν ὁπτασίαν.

Ὁ Γλάδστων προλογίζων τὸ βιβλίον τοῦ Σλήμαν περὶ τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος, τὸ 1877, αὐτὴν τὴν ὁπτασίαν βλέπει. Ὅπως λέγει «μὲ τὴν ἀρχαίαν ποιήσιν ἤτο συνφασμένη μία Μοῖρα ποὺ ἦταν δυνατώτερη ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν Θεῶν». Καὶ βλέπει ὁ Γλάδστων, ὅπως εἶδε καὶ ὁ Σλήμαν, διὰ τῆς ὁπτασίας αὐτῆς καὶ τῆς Μοίρας τῆς τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Θάνατος ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῆς συγχρόνου ἐθνικῆς μας ὁλοκληρώσεως, τὴν ὁποίαν ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γλάδστων τόσον καὶ τοσάκις ἐβοήθησε. Ὁ πρόλογος τοῦ Γλάδστωνος, κομφοτέχνημα σεμνῆς ἐπιστημονικότητος καὶ ἐμβριθείας δίδει τὸ μέτρον τῆς πνευματικῆς στάθμης ποὺ πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ πραγματικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ.

Ἄς ἐμπνέῃ ὁ Ἑρρίκος Σλήμαν ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπέροχος Ἕλληνις σύζυγός του Σοφία, κόρη τοῦ «γκάγκαρον Ἀθηναίου» Καστρομένον, τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναγνωσθῇ ἀπὸ Ἕλληνα, χωρὶς δάκρυα ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, ἡ καταπληκτικὴ ὁμίλια τοῦ 1877 εἰς τὸ Royal Archeological Institute of Great Britain, ὡς ἐμπνέουν, λέγω, οἱ δύο αὐτοὶ Ἕλληνες τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην εἰς νέους ὁπτασιασμούς, δηλαδὴ εἰς νέας δημιουργίας.

“ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΕΡΡΙΚΟΥ ΣΛΗΜΑΝ,,

ΟΜΙΛΙΑΙ ΤΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ Κ.Κ. ΣΠΥΡ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ ΚΑΙ Γ. ΜΥΛΩΝΑ

Ὁ Ἀκαδημαῖκός κ. **Σπυρ. Μαρινᾶτος** εἰς τὸ βῆμα :

Ι. Ἡ κοπιώδης βιοπάλη

Ὁ Ἑρρίκος Σλήμαν ἐγεννήθη τὴν 6ην Ἰανουαρίου 1822 εἰς τὴν πόλιν Neuubukow τῆς ἐπαρχίας Μεκλεμβούργον, οὐ μακρὰν τοῦ Βερολίνου. Διὰ τοῦτο ἐωρτάσθησαν καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τὰ 150 ἔτη ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἐξ-

αιρετικοῦ τούτου ἀνδρός. Ὁ Σλήμαν εἶναι συνδεδεμένος κυρίως πρὸς τὴν Τροίαν, κυριώτατα δὲ πρὸς τὰς Μυκήνας, ἀλλὰ καὶ τὴν Τίρυνθα καὶ τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὴν Ἰθάκην καὶ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Παρὰ τρεῖς θὰ ἀνέσκαπτε καὶ τὴν Κνωσόν. Εὐτυχῶς ὑπολείπονται ἀκόμη ὀλίγαι ἡμέραι τοῦ παρόντος ἔτους 1972, ἵνα ἐγκαίρως καὶ ἡμεῖς ἐορτάσωμεν τὴν ἑκατοστὴν καὶ πεντηκοστὴν ἐπετηρίδα ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Σλήμαν. Πολλὰ βιογραφία τοῦ ἀνδρός ἐγράφησαν καὶ γράφονται ἀκόμη. Τινὲς εἶναι πρόσφατοι. Ἔχομεν ἐπὶ πλέον καὶ μίαν αὐτοβιογραφίαν τοῦ Σλήμαν, πολλάκις ἐκδοθεῖσαν καὶ συμπληρωθεῖσαν, ἀφ' ἧς ἐποχῆς, ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, ἐξέδωκε ταύτην ἡ Σοφία Σλήμαν. Ἡ τελευταία καὶ πληρεστέρα ἐκδοσις εἶναι ἡ τοῦ Ernst Meyer (1961) ¹.

Ἔχουσι γραφῇ ὡσαύτως καὶ πολλὰ ἔργα ἀφορῶντα εἰς τὸ ἔργον καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σλήμαν. Τὸ τελευταῖον καὶ ἴσως τὸ ἀφηγηματικώτερον εἶναι τὸ τοῦ Brustgi (1971) ². Διὰ τὸν λόγον τοῦτον θὰ διατρέψωμεν πολὺ ὀλίγον εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, τὰς περιπετείας, τὸν πλουτισμὸν καὶ κατόπιν τὴν σχεδὸν θρυλικὴν ἱστορίαν τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ πλούτου, διὰ τὰ ἐπιδοθῆ ὁ ἰδιοφνὴς ἔμπορος εἰς τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ζωῆς του: τὴν Ὀμηρικὴν ἀρχαιολογίαν. Θὰ προσπαθῶμεν μᾶλλον τὰ ἐξάρῳμεν τὰς ιδιοτυπίας τοῦ χαρακτῆρος, ἀλλὰ καὶ τὴν ιδιοτυπίαν τῆς ἐπιστήμης τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ὁ Σλήμαν καὶ τὴν ἐπέβαλεν ἐν τέλει παρὰ τὴν αὐστηροτάτην κριτικὴν τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος λογίων, κριτικὴν δὲ οὐχὶ τελείως ἀδικαιολόγητον. Ὑπάρχει τι τὸ ἀξιοπερίεργον εἰς τὴν ὅλην ὑπόθεσιν, τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ πλανήτου Ποσειδῶνος. Ὁ πλανήτης ἀνεκαλύφθη παρ' ὅλα τὰ λάθη τοῦ Leverrier εἰς τοὺς μαθηματικοὺς ὑπολογισμοὺς του, εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς τοῦ οὐρανοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπέδειξεν. Ὁ Σλήμαν ὑπῆρξεν ἐν τέλει ὁ δημιουργὸς τῆς ἐπιστήμης τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἃν καὶ δὲν εἶχεν ἀνακαλύψει, οὔτε τὸν Θησαυρὸν τοῦ Πριάμου εἰς τὴν Τροίαν οὔτε τὸν νεκρὸν καὶ τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἀγαμέμνονος εἰς τὰς Μυκήνας.

Ὁ Σλήμαν ἦτο υἱὸς διαμαρτυρομένου ἱερέως, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν οὔτε φιλολογικὴν οὔτε ἀρχαιολογικὴν προπαιδείαν. Εἶχεν ὅμως φλογερὸν ζῆλον περὶ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα. Ἐξῆς εἰς τὴν εὐτυχῇ ἐκείνην ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ κλασσικαὶ σπουδαί, ἰδίως μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ, εὐρίσκοντο εἰς τὸν κολοφῶνα τῶν τιμῶν. Προφανῶς τὴν προδιάθεσιν ἐνέσπειρε καὶ εἰς τὸν υἱὸν του κατὰ κληρονομικότητα

1. Ernst Meyer, Heinrich Schliemann, Selbstbiographie. Brockhaus, Wiesbaden 1961.

2. Franz G. Brustgi, Heinrich Schliemann. Nymphenburger Verlagsbuchhandlung 1971.

καὶ τὴν ἐπηύξησε διὰ τῶν διηγήσεών του. Ἐπληστος ὁ ὀκταετής παῖς ἤκουεν ἀπὸ τὸν πατέρα του τὰς περιγραφὰς τῆς φοβερᾶς καταστροφῆς τῆς Πομπηίας καὶ τῆς τραγικῆς πτώσεως τῆς Τροίας. Τὸν εἶχον σαγηνεύσει αἱ περιγραφαὶ τῶν Ὀμηρικῶν ἡρώων. Κατὰ τὰ Χριστούγεννα τοῦ ἔτους ἐκείνου, 1829, ἦτοι εἰς τὴν ἡλικίαν ἑπτὰ πρὸς ὀκτὼ ἐτῶν, ὁ δόκτωρ Georg Ludwig Jerres ἔκαμε δῶρον εἰς τὸν μικρὸν παῖδα, ὅστις μόλις θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναγινώσκη, βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Παγκόσμιος Ἱστορία διὰ παιδιά». Τὸ βιβλίον περιεῖχε καὶ μίαν εἰκόνα τῆς Τροίας, φλεγομένης μέσα εἰς τὰ ὑψηλά της τείχη, ἐνῶ ὁ Αἰνεΐας ἔφευγε φέρον ἐπ' ὤμου τὸν γέροντα πατέρα, τὸν Ἀγχίσην. Αἱ βιογραφίαι λέγουν, ὅτι τὸ ἐπεισόδιον ἦτο ἀποφασιστικὸν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Σλήμαν. Ὁ πατήρ τὸν καθιστᾷ προσεκτικόν, ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι φανταστική. Ὁ υἱὸς ἐπιμένει, ὅτι ἀδύνατον νὰ εἶναι φαντασία τόσον πελώρια τείχη. Ἐν τέλει ὁ καλὸς πατήρ συμφωνεῖ πρὸς τὸν υἱὸν καὶ ἀποφασίζον, ὅταν ὁ μικρὸς μεγαλώσῃ, νὰ κάμουν ἀνασκαφὰς καὶ νὰ ἐπανεύρουν τὴν Τροίαν.

Ἐντὸς ὀλίγου ὁ μικρὸς Σλήμαν, διὰ τὴν σκληρὰν βιοπάλην τῆς οἰκογενείας του, προσλαμβάνεται ὡς ὑπηρέτης παντοπώλου. Εἰς μέθυσος παλαιὸς φοιτητῆς εἰσηλθε κάποτε εἰς τὸ παντοπωλεῖον, τὸ ὁποῖον ἐπώλει καὶ εὐτελεῖ οἶνον ἀπὸ γεώμηλα. Ὁ πελάτης ἐν τῇ μέθῃ του ἀρχίζει νὰ ἀπαγγέλλῃ τοὺς ἑκατὸν στίχους τοῦ Ὀμήρου, τοὺς ὁποίους εἶχε μάθει. Τοῦτο ἦτο νέα ἡλεκτρικὴ ἐκκένωσις διὰ τὸν παῖδα Σλήμαν, ὅστις ἐμαγεύετο ἀπὸ τὸν ἦχον τῆς γλώσσης, χωρὶς νὰ κατανοῇ καὶ μίαν μόνην λέξιν. Τὸ ἐσωτερικὸν Ὀμηρικὸν πῦρ τὸν κατακαίει. Ἀπὸ περιπετείας εἰς περιπέτειαν καταντᾷ νὰ ἐπιβιασθῇ τοῦ βρικίου «Δωροθέα» εἰς τὸ Ἀμβουῆρον.

Ἐπρόκειτο νὰ ἀναζητήσῃ ὅπως τόσα ἑκατομμύρια ἄλλων ἀνθρώπων, νέαν τύχην πέραν τοῦ ὠκεανοῦ. Ἀλλ' ὑπῆρξεν ἀτυχής. Ἀγρία θύελλα ἐβασάνισε τὸ ἀτυχὲς σκάφος, τὸ ὁποῖον ἐν τέλει ἐνανάγησεν εἰς τὴν νῆσον Texel τῶν Ὀλλανδικῶν παραλίων. Ἀναίσθητος σχεδὸν μεταφέρεται ὁ νεανίας Σλήμαν εἰς τὸ τοπικὸν ἀναρρωτήριον. Μὲ δανεικὰ ἐσώρουχα, ξύλινα ὑποδήματα καὶ ἓνα γηραλέον ἐπενδύτην ἐπιδίδεται εὐθὺς ἀμέσως εἰς ἀναζήτησιν τύχης καὶ προσλαμβάνεται ὑπὸ τῆς Firma Hoyaak τοῦ Ἀμστελδομάου.

«Αἱ ἐτήσια ἀποδοχαί μου ἦσαν μόνον 800 φράγκα καὶ τὸ ἥμισυ ἀφιέρωνα εἰς τὰς σπουδὰς μου», διηγεῖται ὁ ἴδιος εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του. Μὲ καταπληκτικὴν δύναμιν θελήσεως ἐπιδίδεται εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ἀτελοῦς του μορφώσεως. Γράφει εἰς τὴν ἀδελφὴν του τὴν 20 Φεβρουαρίου 1842, ὅτι σχεδιάζει νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἰαπωνίαν. Ἐφαρμόζει ἰδίαν μέθοδον ἐκμαθήσεως γλωσσῶν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε πραγματικὴν ἰδιοφυλίαν, μὲ βάσιν τὴν ἀποστήθισιν. Ὡς ὁ ἴδιος λέγει («ἐπέτυχον εἰς ἥμισυ ἔτος νὰ ἀποκτήσω πλήρη κατοχὴν τῆς Ἀγγλικῆς γλώσσης»). Ἐντὸς τῶν ἐπομένων 6 μηνῶν δαμάζει τὴν Γαλλικὴν, ἐκμαθὼν ἀπὸ στήθους τὰς «Περιπετείας

τοῦ Τηλεμάχου» καὶ τὸν «Παῦλον καὶ Βιογινίαν» τῶν *Fenelon* καὶ *Bernardin de St. Pierre*. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐκμανθάνει τὴν Ὑλλανδικήν, Ἰσπανικήν, Ἱταλικήν, καὶ Πορτογαλικήν.

Κατὰ τὸ 1844 προσλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου *Schröder*, διότι, εἰς ἡλικίαν 22 ἐτῶν, ὠμίλει καὶ ἔγραφεν ἀπόγως ἕξ ξένας γλώσσας. Ἡ ἀμοιβή του εἶναι τώρα 2.000 φράγκα ἐτησίως. Τότε οἱ μεγάλοι οἴκοι τῆς Δύσεως εἶχον ὡς μίαν τῶν κυριωτάτων ἐπιχειρήσεων τὴν εἰσαγωγὴν Ἰνδικοῦ (λουλακίου) εἰς Ρωσίαν. Ὁ Σλήμαν ἐκέκτειτο ὑγιέστατον ἐμπορικὸν δαιμόνιον. Ἀντελήφθη, ὅτι ἂν ἐμάνθανε τὴν Ρωσικὴν, θὰ ἐξησφάλιζε διὰ τὸν οἶκον *Schröder* σχεδὸν τὸ μονοπώλιον Ἰνδικοῦ εἰς τὴν ἀπέραντον χώραν. Ἐπεδόθη ἀμέσως εἰς ἐκμάθησιν τῆς Ρωσικῆς, ἀλλὰ τὰ μόνα βοηθήματα ἦσαν μίᾳ παμπалаία γραμματικὴ, ἓν λεξικὸν καὶ μίᾳ ἀθλία μετάφρασις τῶν «Περιπετειῶν τοῦ Τηλεμάχου». Εἷς δὲ καὶ μόνος ἄνθρωπος ὠμίλει τὴν Ρωσικὴν, ὁ Ὑποπρόξενος τοῦ Ἀμστελοδάμου.

Πιστὸς εἰς τὴν μέθοδόν του ὁ Σλήμαν, ἐκμανθάνει ἀπὸ στήθους ἐκ νέου τὸν Φενελόν, ἀλλὰ Ρωσιστί. Ὅπως ὁ ἴδιος διηγεῖται, ἐφήρμοσε καὶ μίαν ἄλλην ἱλαρὰν μέθοδον. («Ἐνοικίασα») λέγει, «ἓνα πτωχὸν Ἑβραῖον, ὁ ὁποῖος ἔναντι τεσσάρων φράγκων ἐβδομαδιαίως ἤκουε καρτερικῶς ἐπὶ δίωρον κάθε βράδυ νὰ τοῦ ἀπαγγέλλω Ρωσικά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἐκαταλάβαινε οὔτε συλλαβήν». Καὶ διηγεῖται κατωτέρω ὁ ἴδιος, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὰς πρώτας 6 ἐβδομάδας ἔγραψε τὴν πρώτην Ρωσικὴν ἐπιστολήν εἰς τοὺς πράκτορας τοῦ Λονδίνου καὶ ἦτο εἰς θέσιν, κατὰ τοὺς ἐκπλειστηριασμοὺς λουλακίου εἰς τὸ Ἀμστελοδάμον νὰ ὀμιλῇ μὲ τοὺς Ρώσους ἀντιπροσώπους εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλώσσαν.

Αὐτὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ ὁδὸς τῆς ἀνεξαρτησίας διὰ τὸν Σλήμαν. Τῷ 1846 ἐξεκίνησε διὰ τὴν Πετρούπολιν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς παγκοσμίου φήμας *Schröder* καὶ *Co.* καὶ τῶν ὑποκαταστημάτων αὐτῆς ἐν Λονδίῳ καὶ Ἀμβούργῳ. Ἡ αὐτοπεποίθησίς του ταυτοχρόνως εἶχεν ἀυξηθῇ, δικαίως δέ, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἀρχίζει δι' ἴδιον λογαριασμὸν παρακεκινδυνευμένας ἐπιχειρήσεις μετὰ τοῦ ἐκ Μόσχας ἐμπόρου Βλαδιμήρου Ἀλεξέγιεφ. Κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν, ἡ θεωρία του ἦτο «μὲ ἐπωφελεῖς συνδυασμοὺς νὰ καταστήσω βαρύτερον τὸ βαλλάντιόν μου». Ἐδῶ διὰ πρώτην φοράν ἐμφανίζεται καὶ μία νέα ὄψις τοῦ χαρακτηῆρος τοῦ Σλήμαν. Τὴν ἀναφέρομεν, ἐπειδὴ θὰ γίνῃ φανερά καὶ κατὰ τὴν μετέπειτα σταδιοδρομίαν του, τὴν ἀρχαιολογικὴν. Εἶναι ἡ ἀπότομος ἀλλαγὴ τῶν τρόπων του ἐπὶ τὸ τραχύτερον καὶ βιαιότερον. Πρὸς τοὺς προϋσταμένους του ἤρχισε νὰ γράφῃ κατὰ τρόπον ἀγέρωχον, σχεδὸν προσβλητικόν. Ἦτο τὸ φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς ἰσχυροῦς προσωπικότητος τοῦ αὐτοδημιουργήτου ἀνθρώπου.

Ἀκροθιγῶς θὰ διεξέλθωμεν τὴν ὑπόλοιπον ἐμπορικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Σλήμαν.

Μόνον ἐν ἔτος ἀργότερον (1847) ἔθεωρεῖτο ὡς ἀνήκων εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν τῶν μεγαλεμπόρων. Ἡ δραστηριότης του ἐκάλυπτε τὴν Εὐρώπην μὲ τὸ Ἰνδικόν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἀμερικὴν μὲ τὴν ξυλείαν, τὴν Κούβαν μὲ τὸ σάκχαρον, τὴν Ἰαμαϊκὴν μὲ τὰ τέϊα καὶ τὸν καφφέ. Μετὰ νέαν θαλασσίαν Ὀδύσειαν ἀποβιβάζεται τῷ 1851 εἰς Ν. Ὑόρκην καὶ δύο μῆνας ἀργότερον φθάνει διὰ Παναμᾶ εἰς Ἅγιον Φραγκῖσκον. Εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα τότε εἶχεν ἐκσπάσει ὁ πυρετὸς τῆς χρυσωρυχίας, ὃ δὲ Σλήμαν ἐγκαθίσταται ἐκεῖ. Διαφεύγει ὡς ἐκ θαύματος μεγάλην πυρκαϊὰν τοῦ ξενοδοχείου του εἰς τὴν ξυλίνην πόλιν Sacramento καὶ εὐθὺς ἀμέσως ἀνοίγει τράπεζαν εἰς τὴν μοναδικὴν ὑπάρχουσαν λιθίνην οἰκίαν. Ἀγοράζει πᾶσαν ποσότητα χρυσοῦ ἢ χρυσοκόνεως. Γράφει ὁ ἴδιος: «Ἀπὸ τῆς 6ης πρωινῆς μέχρι τῆς 10ης ἑσπερινῆς ἱστάμην μετὰ δύο, ἐνίοτε τριῶν βοηθῶν, μὲ τὰ περιστροφὰ γεμᾶτα . . . καὶ ἐπαζάρευα εἰς 8 γλώσσας μὲ πελάτας ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ Παλαιοῦ καὶ τοῦ Νέου Κόσμου. Ἦλθα εἰς ἐπαφὴν με τοὺς πλέον παμπονήρους τῶν πονηρῶν φαυλοβίων . . . Δὲν ἔχασα ποτέ. Τοῦναντίον ἐκέρδισα ἀρκετά. Ὑπῆρξαν ἡμέραι, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπέρασαν ἀπὸ τὰς χεῖρας μου 150, ἀκόμη καὶ 200 λίτραι καθαροῦ χρυσοῦ». Διηγεῖται περαιτέρω, ὅτι τὸ νὰ διέρχεται μόνος του τὴν νύκτα μὲ δύο πιστόλια εἰς τὰς χεῖρας του, ἦτο μαρτυρικόν. Ἡ κακοήθης ἐλονοσία τὸν ἔφερε δύο φορὰς εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου. Ἐν μέσῳ περιπετειῶν πὺν σήμερον φαίνονται σχεδὸν μυθικαί, ἀπεφάσιsen ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Εὐρώπην, φέρων μαζί του καὶ ὅλον τὸν χρυσόν του, διότι τοῦ ἐζήτησαν 850 τάλληρα αἱ εἰδικαὶ ἐταιρεῖαι μεταφορῶν. Τὴν 3ην Αὐγούστου 1852 ἔφθασεν εἰς τὴν Πετροῦπολιν. Εἶχε φύγει μὲ 50.000 ταλλήρων καὶ ἐπέστρεφεν ἥδη μὲ 100 χιλιάδας.

Τὸ ἐμπορικόν του ἐνστικτον ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι δαιμονικόν. Μίαν νύκτα ἐξύπνησε λόγῳ μεγάλης πυρκαϊᾶς εἰς τὰς ξυλαποθήκας τῆς Κρονστάνδης. Τὴν αὐτὴν νύκτα τηλεγραφεῖ εἰς Καινιξβέργην, Ἀμβούργον, Ἀμστελδάμον καὶ Λονδίον νὰ ἀγορασθοῦν ὅλα τὰ ἀποθέματα ξυλείας. Τοῦ λοιποῦ τὰ ἠμπορεύθη μονοπωλιακῶς. Τοιαῦτα δὲ περιστατικὰ ὑπάρχον ἀρκετὰ εἰς τὴν σταδιοδρομίαν του. Ὄταν ἐξερράγη ὁ Κριμαϊκὸς Πόλεμος, ἐξύπνηsen ἐνωρὶς μίαν νύκτα καὶ ἐπέραsen ἀπὸ τὴν σκέψιν του, ὅτι θὰ χρειασθῇ νίτρον ἢ Ρωσία. Ἐτηλεγράφηsen ἀμέσως εἰς Γερμανίαν καὶ ἠγοράstη ὅλον τὸ ὑπάρχον ἀπόθεμα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ φαρμακεῖα. Εἰσῆχθη εἴτα λαθραίως διὰ τῶν Πρωσικῶν συνόρων. Ὁ ἴδιος ὁ Schliemann ὁμολογεῖ, ὅτι διὰ τούτων καὶ τῶν τοιούτων ἐπιχειρήσεών του εἰς «πολεμικὸν ὕλικόν (νίτρον, θεῖον, μόλυβδος) . . . ἐδιπλασιάstη καὶ πλέον ἢ περιουσία μου εἰς διάστημα ἑνὸς ἔτους».

Ἡ τύχη ὑπῆρξεν ὡσαύτως σύμμαχός του. Ὄταν μία πυρκαϊὰ κατέστρεψε τὸ Μέμελ καὶ τὰς ἀποθήκας τῶν ἐμπορευμάτων τοῦ Σλήμαν, ὁ ἀπαρηγόρητος ἔμπορος διηγεῖτο τὴν συμφορὰν του ἐντὸς τοῦ σιδηροδρομικοῦ βαγονίου. Εἷς ἐκ τῶν

ἐπιβατῶν ἤκουσε τὸ ὄνομά του καὶ ἀμέσως ἀνεφώνησε: «Μὰ ὁ Σλήμαν εἶναι ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχασε τίποτε.» Ἦτο ὁ πρῶτος ἀντιπρόσωπος τοῦ οἴκου Meyer, ἔνθα ὁ Σλήμαν ἀπεθήκευε τὰ ἐμπορεύματά του. Ἐξήγησεν, ὅτι ἐπειδὴ αἱ ἀποθῆκαι ἔτυχε νὰ εἶναι ὑπερπλήρεις, τὸ πλοῖον τοῦ Σλήμαν ἐξεφόρτωσεν εἰς ἓν ἄλλο ὑπόστεγον, ξύλινον μάλιστα, τὸ ὁποῖον ὅμως ἔμεινεν ἀνέπαφον λόγῳ τοῦ πνέοντος σφοδροῦ ἀνέμου πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν.

Νομίζω ὅτι δὲν χρειάζονται περισσότερα, διὰ νὰ πεισθῇ πᾶς τις ὅτι ἡ ἐμπορικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Σλήμαν εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἀκόμη δὲ μεγαλύτερον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶχε τὴν ὀρθὴν διαίσθησιν, ὅτι εἰς τὴν δεδομένην στιγμὴν ἔπρεπε νὰ παύσῃ παίζων μὲ τὴν παλιμβουλίαν τῆς Τύχης. Ὁ Σλήμαν ὑπῆρξεν αὐτοδίδακτος εἰς τὴν μόρφωσίν του καὶ αὐτοδίδακτος εἰς τὰς μεθόδους του. Λέγει ὁ ἴδιος:

Τώρα, μετὰ πάροdon τῶν εἴκοσι τελευταίων ἐτῶν τὰ πράγματα ἥλλαξαν... Εὐρίσκεις παντοῦ ἱνστιτούτα, ὅπου τὰ Ἀγγλικά καὶ τὰ Γαλλικά διδάσκονται ὑπὸ Ἀγγλῶν καὶ Γάλλων... Τὰ μέσα συγκοινωνίας καὶ τηλεγραφικῆς ἐπικοινωνίας διηκολύναν τὰς σχέσεις... Τώρα ἥλλαξε μορφήν καὶ τὸ ἐμπόριον... Ὁ Σλήμαν εἶχε συνείδησιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ εὐνοια τῆς τύχης τὸν ἐφύλαξεν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ ἐνδεχομένης μεταστροφῆς τῆς Τύχης. Γνωρίζει τὸ ρητόν:

Vultus fortunae variatur imagine lunae; crescit, decrescit, constans persistere nescit.

Γράφει εἰς τὸν φίλον του Bahlmann κατὰ τὸ 1858:

«Ἀρκετὰ ἔζησα τώρα μὲ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν δυστυχίαν. Τὴν ἔντασιν αὐτὴν εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μου νὰ ὑποφέρω πλέον. Καταβάλλομαι καὶ ψυχικῶς καὶ σωματικῶς».

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1858, εἰς τὴν Πετρούπολιν ἀκόμη, ἐπανέρχεται εἰς τὸ προσφιλές του ἵνδαλμα, ἃς τὸ ὀνομάσωμεν «Τὸ Ἑλληνικὸν ὄνειρον». Ἐρρίφθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης κατὰ τὸ σύστημά του, καὶ τὴν ἐξέμαθε ἐντὸς ἑξ ἑβδομάδων. Εὐρῆκεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἱερέως τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας τῆς Πετροπόλεως Θεοκλήτου Βίμπου τὸν ποθητὸν διδάσκαλον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Καὶ ἐντὸς τριῶν μηνῶν ὁ Σλήμαν ἀνεγίνωσκε τὸν Ὅμηρον εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἐσπούδασε παραλλήλως καὶ τὰ ἀπαραίτητα Λατινικά. Ἐγράφε τὴν πρώτην του ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν πρὸς ἓνα παλαιόν του διδάσκαλον καὶ καταλήγει: «Εἶχα πάντοτε τὸν θεῖον ἐξάμετρον, τὸν ἦχον τῶν Σοφοκλείων στίχων εἰς τὰ ὦτα μου. Τώρα μανθάνω τὴν ὥραίαν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας κατεῖχον μόνον τὸ ἀλφάβητον.

Θέλω νὰ κατέλθω εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ θέλω νὰ ζήσω. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ τόσον ὠραία ἄλλη γλῶσσα !»

Εἶναι Φθινόπωρον τοῦ 1858. Ὁ Σλήμαν πωλεῖ τὰ τελευταῖα ἐμπορεύματά του, ἐμπιστεύεται εἰς μίαν Τράπεζαν τὴν διαχειρίσιν τῆς περιουσίας του, ἀκολούθως δ' ἐπιχειρεῖ τὸ πρῶτον ἐκπαιδευτικόν ταξίδιον εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τὴν Ἑλλάδα ἔχει κατὰ νοῦν, καὶ ἐκ τῆς Ἑλλάδος πρώτῃ τὴν Ἰθάκην. Ἐπεσκέφθη ὅμως καὶ τμήματα τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐξέμαθε καὶ τὴν Ἀραβικὴν. Κατόπιν, διὰ μέσου Ἰσπανίας, ἐπιστρέφει εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπου εἶχεν ἐμπλακὴν εἰς δίκας πρὸς τινα ἔμπορον Σολόβιεφ. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀνεμείχθη καὶ εἰς ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἀφῆκαν κέρδη περισσότερα παρὰ ποτέ.

Εὐρισκόμεθα εἰς τὰ 1860. Τρία ἔτη βραδύτερον ἀποφασίζει ὀριστικῶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἐμπόριον. Ἐπενδύει τὴν περιουσίαν του εἰς ἀκίνητα ἐν Παρισίοις, εἰς μετοχὰς τῶν σιδηροδρόμων Κούβας καὶ Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Ἐγκαταλείπει τὴν προστασίαν τῶν συμφερόντων του εἰς δύο Τραπεζὰς τῆς Πετροπόλεως. Συντάσσει τὴν διαθήκην του καὶ τὴν ἀποστέλλει πρὸς τοὺς παλαιοὺς προϋσταμένους του Schrodter Co μετὰ τὴν ἐντολήν νὰ τὴν ἀνοίξουν, ἂν παρέλθουν 6 μῆνες χωρὶς νὰ λάβουν εἰδήσεις του.

Ταῦτα πάντα ἦσαν ἡ προπαρασκευὴ του διὰ τὸν Γῦρον τοῦ Κόσμου, τὸν ὁποῖον καὶ ἤρχισεν ἀμέσως. Κατὰ τὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης ἐπὶ Ἀγγλικοῦ πλοίου πρὸς Ἰνδίας, ἔμαθε καὶ τὴν Ἰνδικὴν ὥς 18ην γλῶσσαν.

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρονσαι αἱ περιγραφαὶ του καὶ αἱ ἀνὰ τὸν κόσμον ἐντυπώσεις του, διότι πάντοτε ἐτήρει ἡμερολόγια. Ἀλλὰ πρέπει ἐδῶ νὰ κάμωμεν ἐν πῆδημα πρὸς τὸ ἔτος 1866, πρώτῃν Φεβρουαρίου. Ὁ Σλήμαν ἐπέστρεψε διὰ μέσου Ἀμερικῆς καὶ Λονδίνου, ἐγκατεστάθη εἰς ἐν ἀπὸ τὰ διαμερίσματά του ἐν Παρισίοις καί, εἰς ἡλικίαν 44 ἐτῶν ἐγγράφεται φοιτητὴς εἰς τὴν Σορβόννην μετὰ εἰδικότητος Αἰγυπτιακῆν Φιλολογίαν, Ἀρχαιολογίαν, Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν καὶ Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν. Ἀλλ' ὀλίγος χρόνος παρέρχεται, καὶ πάλιν ὁ Ὀδυσσειακὸς οὗτος τύπος εὐρίσκεται εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Τῷ 1868 εὐρίσκεται καὶ πάλιν εἰς Παρίσιον. Συνεχίζει ἐκ νέου τὰς σπουδὰς του, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἡ εἰδίκευσίς του εἶναι μόνον Ἀρχαιολογία. Εἶναι μὴν Ἰανουάριος.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπιχειρεῖ τὸ πρῶτον Ὀμηρικὸν του ταξίδιον καὶ καταλήγει εἰς τὴν Ἰθάκην. Ἦτο ἀκόμη νύξ, ὅταν ἡ μικρὰ λέμβος, ἀγρώως κλυδωνιζομένη ἀπὸ τὴν τρικυμίαν, κατέπλευσεν εἰς τὸν ὄρμον τοῦ Ἀγ. Σπυριδωνος. Ἐκεῖ εὐρίσκει τὸν κῦρ Παναγῆν, ἓνα μυλωθρόν, ὁ ὁποῖος τὸν ἐξέπληξε, διότι ἐγνώριζε καλῶς τὸ περιεχόμενον τῆς Ὀδυσσεΐας, ἂν καὶ ἀγράμματος. Τὴν Ὀμηρικὴν του ἐπίδοσιν ἐξασκεῖ ἀκόμη ὁ Σλήμαν μετὰ ἐνθουσιασμόν καὶ ἀπλότητα αὐ-

τόχημα παιδικήν. Τὴν δευτέραν ἡμέραν ἀναρριχᾶται εἰς τὸν Ἀετόν. Νομίζει, λόγῳ τῆς ὥραιότητος θεάς, ὅτι εὖρεν ἤδη τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ὀδυσσέως, ὅπου ἔκειτο καὶ ἡ περίφημος ἐλαία. Ἀμέσως ἀποφασίζει ἀνασκαφάς. Δὲν ἐπῆρχεν ἐκεῖ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία νὰ τὸν βασανίσῃ μὲ τὴν παροχὴν ἀδείας καὶ μὲ ὄρους ἐποπτείας.

Δὲν εὗρίσκει σπουδαῖα πράγματα. Μεταβαίνει εἰς ἄλλον τόπον. Λείψανα οἰκοδομήματος παρουσιάζονται. Ὁ Σλήμαν ἀγωνίζεται νὰ ἐξαγάγῃ περὶ τὰ 20 διάφορα μικρὰ ἀγγεῖα. Ἀλλὰ μόνον πέντε περισώζονται ἀπὸ τὴν ἀξίνην καὶ τὴν μάχαιράν του, παρ' ὅλην τὴν προσοχήν. Ὀνειρεύεται τὴν αὐλὴν τοῦ Ὀδυσσέως, τοὺς μνηστῆρας, τὴν Πηνελόπην ἐν ὄφει τῶν λειψάνων ἐκείνων, ἃν καὶ εἶναι αἰῶνας πολλοὺς μεταγενέστερα. Εἰς τοὺς χωρικοὺς ἀπαγγέλλει τὸν Ὅμηρον Ὅμηριστὶ καὶ τὸν μεταφράζει συγχρόνως εἰς τὴν Νεοελληνικὴν. Τὸν ἐναγκαλίζονται καὶ τὸν κατασπάζονται μὲ δάκρυα. Λέγει ὁ Σλήμαν : «Ποτὲ εἰς τὴν ζωὴν μου δὲν θὰ λησμονήσω τὰς 9 εὐτυχεῖς ἡμέρας μεταξὺ τοῦ ἀξιαγάπητου ἐκείνου λαοῦ».

Ἐκεῖθεν μεταβαίνει εἰς Πελοπόννησον. Πρὸ τοῦ γιγαντιαίου ἔργου τῶν Κυκλωπέων τειχῶν εἰς τὰς Μυκήνας μένει ἐνεὸς καὶ ἐνθυμεῖται ἀμέσως τὰ ζωγραφιστὰ τεῖχη τῆς Τροίας, ὅταν ἦτο ὀκτὼ ἐτῶν. Μεταβαίνει δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Ἀθήνας, βλέπει τὰ ἐρεῖπια καὶ συναντᾷ τὸν ἐν Πετροπόλει ἄλλοτε διδάσκαλόν του Θεόκλητον Βίμπον. Ἦτο τώρα καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐπίσκοπος Μαντινείας. Ἐκεῖθεν φεύγει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Τσανάκ-Καλὲ πρὸς πρώτην ἀναζήτησιν τῆς Τροίας. Τὸ ἐπόμενον ἔτος παρουσιάζεται τὸ πρῶτον του βιβλίον *Ithaka, der Peloponnes und Troja*, ὅπόθεν καὶ μανθάνομεν ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα.

Πρέπει ἴσως νὰ προστεθῇ ἀκόμη, ὅτι μεταξὺ ὅλων τῶν ἐντυπώσεών του, καλῶν καὶ κακῶν, ὀρθῶν καὶ σφαλερῶν, ἐπιστημονικῶν καὶ ταξιδιωτικῶν, ὑπάρχουν καὶ μερικὰ θέματα πολὺ δηλωτικὰ τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τῶν ἀρχῶν του. Ἐπὶ παραδείγματι : Οἱ ἐνθουσιασμένοι Ἰθακήσιοι τοῦ προσφέρουν μικροπράγματα ἀρχαῖα, πρὸ παντὸς νομίσματα, ἀπὸ εὐχαρίστησιν. Ἐκεῖνος ὅμως μόνον δι' ἀγορᾶς τὰ ἐδέχετο καὶ κατέβαλε διὰ τῆς βίας 20 φράγκα. Τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἦθη τῶν ἀγαθῶν χωρικῶν τῆς Ἰθάκης εὗρίσκει σχεδὸν θεῖα. Θανμάζει πάντως, ὅτι ἀρκεῖ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας συνδιαλέξεως μὲ ἓνα Ἰθακήσιον, «καὶ γνωρίζω ἤδη ὅλην τὴν ζωὴν του καὶ ὅλα του τὰ μυστικά». Τοῦναντίον εἶναι δυσηρεστημένος μὲ τὴν πενίαν καὶ τὴν ἀμάθειαν τοῦ κλήρου. Θεωρεῖ ὡσαύτως «μέγα δυστύχημα» τῆς Ἰθάκης, ὅτι πλὴν τῶν 52 Κυριακῶν τοῦ ἔτους ὑπάρχουν καὶ 97 ἄλλαι ἐξαιρέσιμοι ἡμέραι ἑορτῶν, «ἥτοι ἐν συνόλῳ 149 ἡμέραι ἑορτάζονται. Ἡ ὑπέρομετρος αὕτη κα-

τάχρησις εἶναι φυσικά μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τῆς γεωργίας καὶ τῶν ἐπαγγελματίων». ³

II. Τροία

Τὸ πρόβλημα τῆς Τροίας ὑπῆρχεν ἀκέραιον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σλήμαν. Ἐν ὕψωμα εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Σκαμάνδρου, τὸ Μπουνάρ-Μπασι, ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ Τροία, σχεδὸν ὑπὸ τοῦ συνόλου τῶν τότε λογίων. Εἷς ἡ δύο μόνον εἶχον ἀποβλέψει καὶ εἰς τὸν πολὺ χθαμαλότερον γήλοφον τοῦ Χισσαρλίκ, μίαν ὥραν μεσογείως τῆς εἰσόδου τοῦ Ἑλλησπόντου.

Ὁ Σλήμαν ἔφθασεν ἐκεῖ τὴν 9ην Αὐγούστου τοῦ 1868. Ἀνερχομένη εἰς τὸ ἀπότομον ὕψωμα τοῦ Μπουνάρ Μπασι. Δεδομένον δὲ ὅτι ἐπίστευεν εἰς τὸν Ὅμηρον ὅπως ὁ καλὸς Χριστιανὸς εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, ἐπίσθη ἀμέσως, ὅτι ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξέ ποτε ἐκεῖ ἡ Ἰλιος. Κατὰ τὴν συνήθειάν του νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ ἐμπόδια, προσεκρόμισε ἐργάτας ἀπὸ παρακείμενον χωρίον καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ἀνασκαφάς. Ἦνοιξε λάκκους εἰς 30 μέρη τοῦ λόφου χωρὶς νὰ συναντήσῃ τὸ παραμικρὸν ἔγχος τῆς Ἀρχαιότητος.

Εὐθὺς ἀμέσως ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς πραγματικῆς Τροίας. Ὅπως ἔγραφεν εἰς τὸν πατέρα του, ὁ ἀνυπόφορος καύσων τοῦ Αὐγούστου ἦτο σχεδὸν θανατηφόρος. Ὁ Σλήμαν ἐκοιμάτο εἰς τὸ ὑπαιθρον, ἐν μέσῳ ἐλῶν ὅπου ἐνεδρεῖται ὁ κῶνωψ καὶ ὁ θάνατος. Ἐτρέφετο μὲ κριθαρόψωμον, τὸ ὁποῖον ὅμως τοῦ ἐφαίνετο γλυκύτερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἐδέσματα τῶν Παρισίων.

Τὸ Χισσαρλίκ ἀνήκει ἀκόμη εἰς τὰ πρόβοντα τῆς Ἰδης, ἀπέχει ὅμως δύο καὶ πλέον ὥρας ἀπὸ τὸ Μπουνάρ-Μπασι. Τὸ ὕψος τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον γηίνου λόφου δὲν ὑπερέβαινε τὰ 40 μέτρα, τὸ μῆκος 230 καὶ τὸ πλάτος 160. Μόλις ἀντίκρυσε τὴν ὠραίαν θέαν, ἐπίσθη ὅτι ἐκεῖ ἔκειτο ἡ Τροία. Μέγα εὐτύχημα ἦτο, ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ λόφου ἀνῆκεν εἰς τὸν Frank Calvert, Ἀμερικανὸν ὑποπρόξενον εἰς τὸ Τσανάκ Καλέ καὶ φίλον τοῦ Σλήμαν.⁵ Ἦτο δὲ καὶ ὁ Calvert ἀνὴρ ἀρχαιολογῶν καὶ ὁπαδὸς τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Ὁμήρου, ἀλλ' ἦτο ψυχραιμότερος τοῦ Σλήμαν. Ἀνέβησαν μαζὶ εἰς τὸν λόφον. Ὁ παλαιὸς Σκάμανδρος δὲν ὑπῆρχε πλέον παρὰ τὴν πόλιν, διότι ἠλλάξε ρεῦμα, δυτικώτερον, καὶ σήμερον καλεῖται Μεντερές. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ Σλήμαν ἔβλεπεν ὁλοζώντανον τὸν Ὅμηρον ἐπὶ τοῦ Χισσαρλίκ. Ἐνεθουσίασε καὶ τὸν φίλον του: «Μὲ τὸν ἐνθουσιασμόν σας καὶ μόνον μὲ πείθετε περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς θεωρίας σας. Τὸ Ἀνατολικὸν μέρος τοῦ λόφου εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν σας. Τὸ Δυτικὸν ὅμως ἀνήκει εἰς δύο Τούρκους τοῦ Κούμ-Καλέ. Ἄν μάθουν τὰς προθέσεις σας περὶ ἀνασκαφῶν καὶ ὁσφρανθοῦν τὸν πλοῦτον σας, κάθε δόλος θὰ

3. H. Schliemann, *Ithaka, der Peloponnes und Troja*, νέα ἔκδ. ὑπὸ E. Meyer (1963) *passim*, ἰδίᾳ 40 - 43.

χρησιμοποιηθῇ περὶ τῆς τιμῆς. Μὲ τοὺς Τούρκους δέ, δὲν εἶναι εὐκολον νὰ παζαρεύ-
σης, ἰδίως ὅταν παρεμβληθῇ καὶ διερμηνεύς».

—Τότε θὰ μάθω Τουρκικά, ἀπήντησε ἀπλῶς ὁ Σλήμαν.

Δὲν γνωρίζει τις, φυσικά, ἂν πάντα ταῦτα τὰ τῶν βιογράφων τοῦ Σλήμαν
εἶναι μέχρι κεραίας ἀληθῆ. Ὁ Σλήμαν ἐχρησιμοποίησε καὶ ἐδῶ τοὺς ἀγερῶχους
τρόπους τῆς ἀποφασιστικῆς του φύσεως. Φαίνεται, πάντως, ὅτι ἡ πικρὰ πείρα του
ἐκ τῶν Τούρκων τοῦ Χισσαρλίκ ἐπέδρασε πολὺ βραδύτερον ἐπὶ τοῦ Σλήμαν, ὅταν
ἦτο εἰς τὴν Κνωσόν.

Ὁ Σλήμαν εἶχεν ἤδη ἀποφασίσει νὰ ἀνασκάψῃ ὁλόκληρον τὸν λόφον τοῦ Χισσαρ-
λίκ. Ἐπειδὴ ὁμως ἀπητεῖτο ἡ ἄδεια τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἐπέστρεφεν ἐν
τῷ μεταξὺ εἰς Παρισίους, ὅπου, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἐξέδωκε τὸ βιβλίον του περὶ Ἰθάκης
καὶ Τροίας.

Τώρα ἡσθάνετο ὁ Σλήμαν, ὅτι ἤρχιζε νέαν ζωὴν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ κλείσῃ τοὺς
λογαριασμούς του μὲ μερικά σημεῖα τοῦ Παρελθόντος. Εἰς τὴν Ρωσίαν εἶχε συν-
άψῃ ἀτυχῇ γάμον μὲ μίαν ἀγέρωχον καὶ ψυχρὰν Ρωσίδα, ἂν καὶ ὠραίαν, τοῦλά-
χιστον ὅπως περιγράφουν οἱ βιογράφοι του. Ὁ δικηγόρος τὸν συνεβούλευσε νὰ με-
ταναστεύσῃ δι' ὀλίγους μῆνας εἰς τὴν Indiana τῶν ΗΠΑ, ὅπου θὰ ἠδύνατο εὐ-
κολώτερον νὰ διαζευχθῇ τὴν Κατερίναν Πετροβνα Lyschijn. Μάρτιον τοῦ 1869
μεταβαίνει εἰς Ν. Ὑόρκην, ἀποκτᾷ ἐκεῖ τὴν Ἀμερικανικὴν ὑπηκοότητα. Τὴν 1ην
Ἀπριλίου φθάνει εἰς Ἰνδιανάπολιν καὶ τὴν 30 Ἰουνίου ἐξεδίδετο τὸ διαζύγιόν του
μὲ τὴν Κατερίναν.

Ἐσκέφθη ἀμέσως τὸ δεύτερόν του ταξίδιον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ τοῦτο τὸ
ταξίδιον ἔπρεπε συγχρόνως νὰ σημαίνῃ «εἰς τὸν οἶκον του». Ἄν ἀπεφάσιζε νὰ
νυμφευθῇ ἐκ νέου ἢ σύζυγός του μόνον Ἑλληνίς ἔπρεπε νὰ εἶναι. Ὁ ἥχος τῆς Ἑλ-
ληνικῆς, προφερομένης ἀπὸ τὰ χεῖλη μιᾶς ὠραίας γυναικός, θὰ ἦτο ἡ ἰδανικὴ ἀπόλαυ-
σις τῆς ζωῆς του.

Θετικός, νουνεχὴς, τετράγωνος ὡς ἦτο, ἐσκέφθη ἀμέσως τὸν διδάσκαλόν του,
τὸν Θεόκλητον Βίμπον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔτρεφεν ἀμέριστον ἐκτίμησιν. Τοῦ γράφει
ἀμέσως ἀπὸ τὴν Ἰνδιανάπολιν. Καὶ τὸ γράμμα ἐκεῖνο εἶναι ἀνεκφράστως πεζόν,
θετικὸν καὶ συγκινητικὸν μαζί: «Σᾶς ὀρκίζομαι, τοῦ γράφει, ὁλόκληρος ἡ ὑπαρξίς
μου θὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὸ νὰ κάμω εὐτυχισμένην τὴν μελλοντικὴν μου σύζυγον. Σᾶς
ὀρκίζομαι, ὅτι οὐδέποτε θὰ λάβῃ ἀφορμὴν παραπόνον... Νὰ μοῦ εὑρετε σύζυγον
τοῦ αὐτοῦ ἀγγελικοῦ χαρακτῆρος, τὸν ὁποῖον ἔχει ἡ ὑπανδρος ἀδελφή σας. Ἄς
εἶναι πτωχή, νὰ εἶναι ὁμως μορφωμένη... Καὶ νὰ λατρεύῃ τὸν Ὅμηρον.»

Καὶ τὴν μόνωσιν, τὴν ὁποίαν ἡσθάνετο ὁ ἰδιότυπος οὗτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖ-
ος ἡσθάνετο ὡσαύτως ὅτι δὲν ἔχει πατρίδα, φανερώνουν αἱ τελευταῖαι λέξεις τῆς

ἐπιστολῆς : «Φίλε μου, σᾶς ἀνοίγω τὴν καρδίαν μου ὅπως εἰς τὸν πνευματικόν μου. Δὲν ἔχω κανένα εἰς τὸν κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἡμποροῦσα νὰ ἐμπιστευθῶ τὰ μυστικά τῆς ψυχῆς μου».

Ἀναμένων τὴν ἀπάντησιν ὁ Σλήμαν μεταβαίνει ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Παρισίους, ταυτοχρόνως δ' ἐξεδίδετο ἡ «Ἰθάκη» του εἰς Γαλλικὴν, Ἀγγλικὴν καὶ Γερμανικὴν ἔκδοσιν. Ἐργαζεν εἰς τὸν πατέρα καὶ τὰς ἀδελφάς του, εὐτυχῆς καὶ ὑπερήφανος. Εἰς τὸν πατέρα γράφει : «Δι' ὅλην αὐτὴν τὴν ἱστορίαν ὑπεύθυνος εἶσαι σύ, διότι ὡς παιδίον ἤκουα παρὰ σοῦ τὰς ἐξιστορήσεις τῶν Ὀμηρικῶν ἡρώων καὶ διότι αἱ πρῶται παιδικαὶ ἐντυπώσεις διαρκοῦν εἰς ὅλην μας τὴν ζωὴν». Τὸ βιβλίον ὑπεβλήθη καὶ εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Ρόστοκ, εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα τοῦ Σλήμαν Μεκλεμβούργου. Τὸ Curriculum Vitae τοῦ Σλήμαν ἐγράφη Ἑλληνιστὶ καὶ Λατινιστὶ. Τὸ πανεπιστήμιον τοῦ ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ διδάκτορος. Ἐδέχθη τοῦτον εὐτυχῆς καὶ ὑπερήφανος, διότι εἰσήρχετο πλέον κανονικῶς εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαιολογίας.

III. Μυκῆναι

Ἀμέσως ὁ Σλήμαν ἀναχωρεῖ δι' Ἀθήνας, διότι ὁ καθηγητὴς καὶ Σεβασμιώτατος καὶ διδάσκαλός του, ὁ Βίμπος, τοῦ εἶχε στείλει ἐν τῷ μεταξὺ περιγραφὰς καὶ φωτογραφίας ἀρκετῶν ὥραίων Ἑλληνίδων. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ἡ Σοφία Ἐγκαστρωμένου (ἡ οἰκογένεια βραδύτερον ὠνομάζετο Καστρωμένου καὶ εἶτα Καστριώτου. Ὁ Παναγιώτης Καστριώτης, ἔφορος ἀρχαιοτήτων ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ, ἔζη ἀκόμη καὶ ὅταν ἐγὼ ἐσπούδαζα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἀρχαιολογίαν. Ἦτο δὲ τύπος ἀπλοῦς καὶ ἀγαπητός). Κατὰ σύμπτωσιν, τὴν Σοφίαν ἐξέλεξεν ὁ Σλήμαν καὶ κατὰ σύμπτωσιν αὕτη ἐτύγχανεν ἀνεψιὰ τοῦ Βίμπου. Αἱ λεπτομέρειαι τοῦ συνοικεσίου εἶναι πολὺν χαρακτηριστικά, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει χρόνος δι' αὐτάς. Ὅπως περιγράφονται, ὑπάρχει ἀρκοῦντως ὁ τόπος τῆς Κασσιανῆς, μὲ τὴν διαφοράν ὅτι τὸ τέλος ἦτο εὐτυχές. Ὁ Σλήμαν ἦτο τότε 47, ἡ Σοφία 18 ἐτῶν. Ὁ βίος των ὑπῆρξεν εὐτυχής. Ἐφόσον δύναμαι νὰ κρίνω ἐγὼ τοῦλάχιστον, τὸ μόνον μειονέκτημα τῆς Σοφίας ἦτο, ὅτι δὲν τῆς ἦτο δυνατόν νὰ μανθάνῃ ἀπὸ μίαν γλῶσσαν κάθε ἓξ ἑβδομάδας, ὅπως ὁ Σλήμαν ἐθεώρει προφανῶς αὐτονόητον. Ἐπαθεν εἶδος νευρικοῦ κλονισμοῦ. Συνῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐπέστρεψεν ἐκ Παρισίων, ἐντὸς ὀλίγου δὲ ἦτο παρσκευασμένη εἰς τὸν Ὀμηρον, παρσκευασμένη νὰ βοηθήσῃ τὸν πολὺν σύζυγον εἰς τὴν Τροίαν. Ἐντὸς ὀλίγου ἐγέννησε τὴν Ἀνδρομάχην καὶ κατόπιν τὸν Ἀγαμέμνονα εἰς τὸν Σλήμαν. Ἡ ἀμοιβαία βοήθεια καὶ κατανόησις τῶν δύο συζύγων διήρκεσε μέχρι τέλους.

Ὁ Σλήμαν ἐν τῷ μεταξὺ εἶναι ὅπως τὸ θηρίον εἰς τὸν κλωβόν του, διότι δὲν τοῦ ἤρχετο ἡ ἄδεια νὰ σκάψῃ, οὔτε εἰς τὴν Τροίαν οὔτε εἰς τὰς Μυκῆνας. Ἐνοικι-

άζει μικρὸν σκάφος μὲ τετραμελὲς πλήρωμα καὶ ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Κυκλάδων. Ἐρευνᾷ τὴν Σῦρον, Δῆλον, Πάρον καὶ Νάξον, διότι ἡ τελευταία ἦτο «ἀφιερωμένη εἰς τὸν Βάκχον». Μετὰ ἰδιαιτέρας συγκινήσεως ἀναφέρω ἐνταῦθα, ὅτι τὴν 11ην Μαρτίου ἔφθασεν εἰς Θήραν, ἥτις ἦτο καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ταξιδίου του. Περιγράφει τὸ «φοβερὸν καὶ μεγαλειῶδες θέαμα» τῆς καλδέρας, μὲ τὰ «ἐρυθρά, μαῦρα, κίτρινα, λευκά καὶ καστανόχροα στρώματα τῆς λάβας». Εἶδε τοὺς «ρύακας πυρὸς καὶ τὰ πελώρια νέφη καπνοῦ», διότι πράγματι ἐσυνεχίζετο ἀκόμη ἡ ἔκρηξις τοῦ 1866.

Πέντε ἡμέρας περιήρχετο καὶ ἠρεῦνα τὴν νῆσον πρὸς ἀνακάλυψιν ἀρχαιοτήτων. Ἐπὶ τῆς Θηρασίας εἶδε τὰ προϊστορικά λείψανα οἰκιῶν, (τὰ ὅποια εἶχον ἤδη ἐρευνήσει οἱ Ἀλαφοῦζος, Νομικός, καὶ Φονκέ) καὶ μάλιστα ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν μερικά πῆλινα ἀργεῖα. Ἐγραφε περὶ τούτου εἰς τὸν πατέρα του, λέγων ὅτι ἔχουν τοῦλάχιστον τεσσάρων χιλιάδων ἐτῶν ἡλικίαν, καὶ συνεχίζει: «εἶναι πλέον ἢ πιθανόν, ὅτι διὰ περαιτέρω ἀνασκαφῆς θὰ ἀποκαλυφθοῦν ἀκόμη πολλαὶ οἰκίαι».

Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν δίδει καὶ ὁ Fouquier, τοῦ ὁποίου τὸ ὀγκῶδες σύγγραμμα ἐξεδόθη μερικά ἔτη βραδύτερον. Ἐκεῖ ἐσκόπενε καὶ ὁ ὁμιλῶν νὰ κατευθίνη τὴν ἔρευνάν του, μέχρις ὅτου πληρεστέρα μελέτη τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ πραγματικὴ πρωτεύουσα πρέπει νὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ Ἀκρωτήριο.

Κύριε Πρόεδρε, νομίζω ὅτι ἐδῶ πρέπει νὰ τερματίσωμεν τὴν λιτὴν ταύτην περιγραφὴν, ἵνα τιμήσωμεν τὰ 150 ἔτη ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Σλήμαν. Δὲν σκοπεύω νὰ ὁμιλήσω ἐν ἐκτάσει, οὔτε περὶ Τροίας, τῆς ὁποίας αἱ ἀνασκαφαὶ πολυλάκις συνεζητήθησαν λεπτομερῶς, οὔτε περὶ Μυκηνῶν, ἐνθα ἀρμοδιώτερος ἐμοῦ εἶναι ὁ συνάδελφος κ. Μυλωνᾶς. Μόνον ὀλίγους τελευταίους λόγους θὰ προσθέσω, ἀφορῶντας εἰς τὸν Σλήμαν ὡς ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰς προστριβὰς, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ὁ ἰσχυρὸς οὔτος ἄνθρωπος πρὸς τὰς τοπικὰς ἀρχάς.

Εἰς τὴν Τροίαν ἔφθασεν ὀλίγας μόνον ἡμέρας ἀφότου ἀνεχώρησεν ἐκ Θήρας. Τὴν 9ην Ἀπριλίον 1870 ἤρχιζεν ἐκεῖ τὰς ἀνασκαφάς. Ἀμέσως συνήντησε καὶ ἐνρῆματα καὶ δυσκολίας ἐκ μέρους τῶν δύο Τούρκων ἰδιοκτητῶν, ἐπὶ πλέον δὲ βροχὰς καὶ ψῦχος. Ἐπέστρεψε διὰ τοῦτο μετὰ 10 ἡμέρας εἰς Ἀθήνας. Ἐν μέσῳ ἄλλων φροντίδων, τὸν ἐξενεύριζεν ἡ μὴ ἔλευσις ἀδείας ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην διὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Τροίας. Τὴν πρωίαν τῆς 18ης Αὐγούστου ἦλθεν ἐπὶ τέλους μία ἐπιστολή. Ἡ Σοφία τὴν προσκομίζει περιχαρῆς, ἀλλ' ὁ Σλήμαν γίνεται ἔξω φρενῶν. Ἐνῶ εἶχε προσφέρει ἀκάρπως 5.000 πιάστρα εἰς τοὺς δύο Τούρκους ποιμένας διὰ τὸν βοσκότοπον τοῦ Χισσαρλίκ, τοῦ ἀνηγγέλλετο τὴν ὥρα ὅτι ὁ λόφος ἐπωλήθη ἀντὶ 3.000 πιάστρων εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Δημόσιον. Ὁ Σερκὲτ Πασσᾶς, (Ὑπ. τῶν Οἰκ.)

θεωρεῖται ἐκβιαστής. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἡμετέρας σκοπιᾶς δὲν ἔχουν οὕτω τὰ πράγματα. Διότι, οἱ ὄροι, οἱ ὁποῖοι ἐξώργισαν τότε τὸν Σλήμαν, ἐγένοντο κατόπιν θεσμός, εἰς τὴν Ἑλλάδα μάλιστα ἔτι αὐστηρότερος. Ὑπεχρεοῦτο δηλαδή ὁ Σλήμαν, τὸ μέγιστον μέρος τῶν εὐρημάτων νὰ ἀπομένῃ εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ τὰς ἀνασκαφὰς νὰ παρακολουθῇ Τοῦρκος ἐπόπτης, τὸν ὁποῖον θὰ ἐμισθοδότηι ὁ ἴδιος. Schnüffler τὸν χαρακτηρίζει ὁ Σλήμαν, ἥτοι καταδότην.

Πάντως αἱ ἀνασκαφαὶ ἔγιναν, μὲ ὀλίγας ἐπιδοκιμασίας καὶ μὲ ἀντίθεσιν τῶν λογίων σχεδὸν παγκόσμιον. Μεταξὺ ἄλλων εἰς τις Bötticher ἐπὶ ἔτη ἀπησχόλησε τὴν κοινὴν γνώμην, ἰσχυρίζομενος ὅτι ὁ Σλήμαν δὲν ἀνεκάλυψε τὴν Τροίαν, ἀλλ' ἐν νεκροταφείῳ. Ὅπως πολλοὶ ἀπὸ τὸ ἀκροατήριον ἀσφαλῶς γνωρίζουν, ἀνενεώθη τὸ αὐτὸ ζήτημα μὲ τὸν σύγχρονον λόγιον καὶ καθηγητὴν τῆς Γεωλογίας Hans Georg Wunderlich. Τὴν φορὰν ταύτην τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ θεωροῦνται ὡσαύτως νεκρόπολις καὶ ὁ Evans, φυσικά, κατέχει ἐνταῦθα τὴν θέσιν τοῦ Σλήμαν. Τότε ὅμως ἡ ἐπιστήμη ἐσκέπτετο ἀφελέστερον. Κατόπιν δημοσίων προκλήσεων, οἱ Σλήμαν, Bötticher καὶ ἄλλοι ὀνομαστοὶ λόγιοι συνήλθον ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς Τροίαν. Ὁ Σλήμαν ἔκαμε νέας ἀνασκαφὰς καὶ πάντες, καὶ ὁ Bötticher ὁμοῦ, ὡμολόγησαν ὅτι τὰ εὕρισκόμενα ἀρχαῖα δὲν εἶναι νεκρόπολις. Ἄλλ' ὁ Bötticher, μόλις ἐπέστρεφεν εἰς Γερμανίαν, ἐπανέλαβε τὰ αὐτὰ καὶ χειρότερα.

Τὸ χαρακτηριστικώτερον ἐπεισόδιον τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ Σλήμαν εἶναι ἴσως ἡ ἀνακάλυψις τοῦ «Θησαυροῦ τοῦ Πριάμου». Τὸ ὄνομα ἔδωκεν ὁ ἴδιος καὶ ἡ παλαιότητα μνεία εὐρίσκεται εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του τῆς 31ης Μαΐου 1873. Ἀναφέρει μεγάλα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα καὶ ποτήρια, τὰ ὁποῖα «διὰ νὰ κατασφαλίσω ἀπὸ τὴν ἀπληστίαν τῶν ἐργατῶν καὶ νὰ τὰ σώσω διὰ τὴν Ἐπιστήμην, τὰ ἀνέσκαψα, τὰ ἔκρουσα καὶ τὰ μετέφερα μὲ τόσῃ βίαν, ὥστε οὔτε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγγείων γνωρίζω, οὔτε εἶμαι εἰς θέσιν νὰ τὰ περιγράψω». Οὐδέποτε ἔδωκεν ὁ Σλήμαν τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν τῆς ἀνακαλύψεώς των. Εἶδε μίαν πρωίαν, ὁμοῦ μετὰ τῆς Σοφίας, κατὰ νὰ λάμπῃ μετὰ τῶν ἐπιχώσεων. . . Ἐπλησίασαν. . . Χρυσός. Ὁ Σλήμαν νεύει μὲ τὸν δάκτυλον εἰς τὰ χεῖλη ἀπόλυτον σιωπῇ. Καλεῖ τὸν ἐπιστάτην καὶ διατάσσει : Μόλις ἐνεθυμήθην, ὅτι σήμερον εἶναι ἐπέτειος τῶν γενεθλίων μου. Ὅλοι νὰ φύγουν καὶ νὰ διασκεδάσουν καλὰ πρὸς χάριν μου. Πρὸ παντὸς ὁ ἐπόπτης Ἀμὴν Ἐφέντης. Τὰ ἡμερομίσθιά των εἶναι πληρωμένα !

Τὸν θησαυρὸν ἐξήγαγε μετὰ κόπου τὸ ζεῦγος, ἐτύλιξεν εἰς τὸν ἐρυθρὸν μέγαν πέπλον τῆς ἡ Σοφίας καὶ μετέφερεν εἰς τὴν κατοικίαν των. Ἄλλ' οἱ θησαυροὶ ἦσαν ἀνεξάντλητοι. Ἰδὸν καὶ τρίτα ὥραῖα ἀργυρᾶ ἀγγεῖα. Ἰδού, τὸ τρίτον καὶ μέγιστον εἶναι μέχρι λαιμοῦ πληρὲς μὲ θανμάσια χρυσᾶ κοσμήματα : Διαδήματα, ἐνώτια, φέλια, δακτυλίδια καὶ χιλιάδας χρυσῶν μικρῶν ψήφων ἀπὸ περιδέραια. Πέντε ἢ

ἐξ δρόμοι ἐχρειάσθησαν, ἵνα μεταφερθῇ ὁ θησανρός, τυλιγμένος πάντοτε εἰς τὸν πέπλον τῆς Σοφίας.

Τώρα ἔπρεπε ὁ θησανρός, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, νὰ μείνῃ εἰς τὴν Τουρκίαν. Προτοῦ ὁσφρανθῇ τι ὁ Ἑμὶν Ἐφένδης, ὁ θησανρός, συσκευασμένος ἐντὸς 6 καλαθίων καὶ ἐνὸς ταξιδιωτικοῦ σάκκου, ἀπεστάλη εἰς τὸ Ἀμερικανικὸν προξενεῖον τοῦ Calvert καὶ μετὰ 2 ἡμέρας ἐφορτώθησαν τὰ καλάθια διὰ τὰς Ἀθήνας. «Καρποὶ καὶ λαχανικά» ἦτο ἡ δήλωσις εἰς τὸ Τελωνεῖον. Ὁ θησανρός δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχής. Μὲ καλυτέραν συνεννόησιν, ὁ Σλήμαν θὰ ἐπείθετο νὰ τὸν ἀφήσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δυστυχῶς τὸν δυσηρέστησαν ἡ δυσηρεστήθη μόνος του, διότι ἦτο δύσκολος ἄνθρωπος. Ὁ θησανρός ἐξετέθη εἰς τὸ Λονδίνον καὶ κατέληξεν ἐν τέλει εἰς τὸ Museum für Völkerkunde τοῦ Βερολίνου, ὅπου καὶ τὸν εἶδεν ὁ ὁμιλῶν ὡς φοιτητῆς καὶ βραδύτερον. Κατὰ τὸν τελευταῖον παγκόσμιον πόλεμον μετεκινήθη ἐκ τοῦ Βερολίνου εἰς τὸ Mecklenburg καὶ ἀπεκρύβη εἰς ἓνα Πύργον. Ὁ Πύργος εὗρέθη κενὸς τοῦ θησανροῦ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι δὲν ἐχύθη καὶ δὲν ἐτεμαχίσθη. Ἴσως μίαν ἡμέραν ἀνακύψῃ καὶ πάλιν εἰς ἓν ἀπὸ τὰ μουσεῖα, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ πληρῶνουν ὑπέρογκα ποσά.

Ἡ Τουρκία ἐκίνησε δίκην κατὰ τοῦ Σλήμαν, ἡ ὁποία διήρκεσε μῆνας πολλούς. Συγχρόνως ἡ πατρίς του, ἡ Γερμανία, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν δορυφερὸς ἐπικριτὴς τῶν ἀνασκαφῶν του. Τότε ἀκριβῶς ἐσκέφθη, νὰ ἀφήσῃ τὸν θησανρόν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Προφανῶς δὲν εὔρεν ἐνθάρρυνσιν.

Εἰς τὴν ἀπελπισίαν καὶ ἀνυπομονησίαν του, ἐπειδὴ ἡ δίκη εἴρπεν ἀτερμόνως, ἐσκέφθη νὰ ἀνοίξῃ νέαν σελίδα ἀνασκαφικῆς δραστηριότητος. Γράφει πρὸς τὸν Ἑλληνα Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν:

«... Ἐγκατεστάθην εἰς Ἀθήνας. Ἐνυμφεύθην Ἑλληνίδα καὶ ἐργάζομαι νυχθήμερόν διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ εἶχα τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀνακαλύψω τὴν ἀληθῆ Τροίαν μὲ ἀξιοθαύμαστα ἐρεῖπια, εὗρηκα καὶ πλῆθος ἀντικειμένων ἀρχαιολογικῆς ἀξίας. Ἀπήρτισα οὕτω μοναδικὴν συλλογὴν, τὴν ἐξέθηκα εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ πᾶς τις δύναται νὰ τὴν ἴδῃ. Ὅτιδήποτε ἄλλο εὗρεθῇ, θὰ τὸ μεταφέρω εἰς Ἀθήνας.

» Ἐπιθυμῶ περαιτέρω νὰ φανῶ χρήσιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνασκάπτων τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Ὀλυμπίαν καὶ ζωντανεύων οὕτω τὴν προϊστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Διὰ ταῦτα ζητῶ τὴν ἄδειαν, νὰ ἀνασκάψω δι' ἐξόδων μου εἰς Μυκήνας καὶ Ὀλυμπίαν ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι πᾶν τὸ εὗρεθῆσόμενον θὰ ἀνήκῃ εἰς ἐμὲ μέχρι τοῦ θανάτου μου. Κατόπιν ὅλα τὰ ἀντικείμενα, ὡς καὶ αἱ ἀρχαιότητες τῆς Τροίας θὰ ἐκτεθοῦν ὡς κτῆμα τοῦ ἔθνους εἰς ἓν μουσεῖον, διὰ τὸ ὁποῖον θὰ καταθέσω διακοσίας χιλιάδας χρυσῶν φράγκων. Εἶμαι ἑτοιμὸς νὰ ὑπογράψω συμβόλαιον».

Ὁ Ὑπουργὸς ἀπὴντησεν ἀμέσως. Ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ ἐκφράσει τὰς εὐχαριστίας του, τὸν ἐνθουσιασμόν του καὶ τὰ μακαρίσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἀρχαῖα της, διότι προσεῖλκυσαν ἀνθρώπους τῆς ἀξίας τοῦ Σλήμαν. Διὰ τὴν πρότασιν ὁμοως, ἐπεφυλάχθη τὰ ἀποφασίσῃ, κατὰ ποῖον τρόπον θὰ γίνῃ δεκτὴ. Ἡ ἄδεια ἀνασκαφῶν δὲν παρεχωρεῖτο, παρὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αἰτήσεων τοῦ Σλήμαν. Τότε ἀπεφάσισεν ἀπλοῦστατα, τὰ καμὴ αὐτοκέλευστος μίαν πρώτην δοκιμὴν. Εὕρισκόμεθα εἰς τὸ 1874. Ἐπεχείρησε μὲ 17 ἐργάτας τὰ ἀνασκάψῃ τὸν Ἰθυσανρὸν τοῦ Ἀτρέως, τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Μυκηναίων καὶ 30 ἄλλας θέσεις. Τηλεγράφημα ὁμοως τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας διέκοψε τὰς ἀνασκαφάς, αἱ ὁποῖαι πάντως διήρκεσαν 9 ἡμέρας. Τελειωτικῶς ἐπανήρχισαν αἱ ἀνασκαφαὶ 2 ἔτη βραδύτερον, κατὰ τὸ 1876, ἀλλὰ τὰ κατὰ ταύτας θὰ ἐκθέσῃ ὁ συνάδελφος κ. Μυλωνᾶς.

Ὅτι ἐγὼ θὰ ἤθελον τὰ προσθέσω ἀκόμη, εἶναι ἡ ἀτμόσφαιρα τὴν ὁποίαν ὠριζόμενοι Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τότε ἔναντι ἀνθρώπου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀπέραντος ἀγάπη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἔπρεπε τὰ σκιάσῃ πᾶσαν ἄλλην ἀδυναμίαν τυχόν τοῦ χαρακτῆρος του.

Ἀνθρωπὸς τις ἔχων κάποιον ἀξίωμα εἰς τὸν κόσμον τῶν γραμμάτων, ἐδημοσίευσεν ἄρθρον εἰς τὸ «Ἀθήναιον», ἔνθα κατηγορεῖ τὸν Σλήμαν ὡς Γερμανοαμερικανὸν λαθρέμπορον, ὡς ἀρχαιοκάπηλον, ὡς κιβδηλοποιόν, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τέλους τί μᾶς παρουσίασεν ; Ἀγγεῖα. Ἀλλὰ τίς μᾶς βεβαιοῖ, ὅτι δὲν εἶναι κίβδηλα ;

Φυσικά, οὐδεὶς ὑπῆρχε τότε διὰ τὰ βεβαιώσῃ ἢ τὰ διαφεύσῃ τὴν μεγαλοφυᾶ ἐκείνην εἰκασίαν. Ἡ μόνη δικαιολογία τοῦ κατηγοροῦντος (Σπυρίδων Κόμνος ἐλέγετο καὶ ἦτο ἔφορος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης) ἦτο ὅτι καὶ ἄλλοι ἐν Ἐθρῶπῃ καὶ δὴ ἐν Γερμανίᾳ πρωτίστως, εἶχον μεταχειρισθῇ πολὺ σκληρῶς τὸν Σλήμαν.

Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν τὰ βεβαιώσω, διότι δὲν ἔσχον καιρὸν τὰ ἐρευνήσω λεπτομερέστερον, ἂν ὄντως ἢ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ «οἱ Κύριοι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν, ὧν ὁ φθόνος ἐναντίον μου δὲν γνωρίζει φραγμόν» — εἶναι ἐκφράσεις τοῦ Σλήμαν—, ὄντως ἐπύκρναν τοῦτον ἢ προσηνέχθησαν τραχέως. Ὅταν, δοθείσης ἐπὶ τέλους τῆς ἀδείας, ἤρχισαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1876 ἐν Μυκῆναις, αἱ ὁποῖαι κυριολεκτικῶς ἐδημιούργησαν ἐποχὴν, αἱ προστριβαὶ δὲν ἔπαυσαν. Δὲν φαίνεται ὁμοως τὰ εἶχε δίκαιον ὁ Σλήμαν εἰς τὰς αἰτιάσεις του, τοῦλάχιστον εἰς τὰς κυριωτέρας. Ἡ ἄδεια ἐδόθη ἐπὶ εἰδικοῖς ὅροις, οἱ ὁποῖοι ἦσαν σωτήριοι καὶ τιμοῦν τὴν διορατικότητά καὶ τὴν προσοχήν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστήμης. Ὡς μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὀλίγον πρὶν (μέσα Ἀπριλίου τοῦ 1875) ἐξεδόθη ἐπὶ τέλους ἡ ἀπόφασις τοῦ Τουρκικοῦ δικαστηρίου κατὰ τῆς φυγαδεύσεως τοῦ «Ἰθυσανρὸς τοῦ Πριάμου». Ὁ Σλήμαν κατεδικάσθη εἰς ἀποζημίωσιν 10 χιλιάδων φράγκων

πρὸς τὸ Τουρκικὸν Δημόσιον. Οὐδὲν ὠφελεῖ εἰς τὴν οὐσίαν τὴν νομικὴν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σλήμαν ἀπέστειλε 50 χιλιάδας φράγκων εἰς τὸν Σεφκὲτ Πασσάν.

Οἱ ὄροι τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὰς ἀνασκαφὰς Μυκηνηῶν ἦσαν : Ἐποπτεία ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ὅλα τὰ εὐρήματα ἀνήκουν εἰς τὸ Κράτος. Δικαίωμα ἀποκλειστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὐρεθησομένων ἔχει ὁ Σλήμαν μόνον ἐπὶ τριετίαν. Αἱ ἀνασκαφαὶ θὰ περιορισθοῦν μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως. Τέλος, ἀπαγορεύεται νὰ χρησιμοποιηθοῦν πλείονες τῶν 50 ἐργάται.

Σωτήρια πράγματι μέτρα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν μόνον δύο πραγματικῶς ἐπιστημονικαὶ ἀνασκαφαὶ εἶχον μόλις ἀρχίσει, ἥτοι τῷ 1873 τῶν Αὐστριακῶν εἰς Σαμοθράκην καὶ τῷ 1876 τῶν Γερμανῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ⁴.

Ὁ Σλήμαν, ὅπως οἱ ἴδιοι οἱ βιογράφοι του τὸν ἀποκαλοῦν, ἦτο μία φύσις ἀνάλογος πρὸς τὸν *Listenreichen Odysseus*, τὸν Πανοῦργον Ὀδυσσεά. Ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνηῶν δὲν ἔσκαψεν αὐτός, ἔσκαψεν ὁμως ἡ Σοφία. Ἐντὸς δὲ τῆς Ἀκροπόλεως ἤρχισε τὴν ἀνασκαφὴν μὲ 63 ἐργάτας. Νομοταγέστατα ὁμως, τοὺς ἐχώρισεν εἰς τρεῖς ομάδας, ὥστε οὐδαμοῦ εἰργάζοντο πλείονες τῶν 50 ἐργάται.

Ὡς εἶναι φυσικόν, ὁ ἐπόπτης — ἦτο ὁ μακαρίτης Σταματάκης — ἤρχισε τὰς ἑξιδας ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν. Ὅταν ὁ πυρετὸς τῆς ἀνασκαφῆς διεθέρμανε τὸν Σλήμαν, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἠυξήθη εἰς 125. Ὁ Σταματάκης κάθιδρως περιήρχετο τὴν ἀνασκαφὴν μὲ ἀντίγραφον τῆς ἀδείας ἀνὰ χεῖρας :

—Κύριε Σλήμαν, ἀντὶ μιᾶς ἀνασκαφῆς κάμνετε τρεῖς. Μοῦ εἶναι ἀδύνατον, νὰ ἐποπτεύω τρεῖς ἀνασκαφάς.

—Μάλιστα, ὁμολογεῖ ὁ Σλήμαν. Ξεύρετε ὁμως ὅτι ἡ λύσις εἶναι ἀπλῆ. Διορίσατε δύο ἀκόμη ἐπόπτας!

Καὶ ἀπεμακρύνετο ἄνευ ἐτέρου.

Εἰς ὅλας τὰς ἀνασκαφάς, αἱ ὁποῖαι ἕως τότε ἦσαν μᾶλλον ἢ ἥττον ἐρασιτεχνικαί, οἱ ἀνασκαφεῖς ἐβιάζοντο νὰ ἀνεύρουν τὸ τέλος. Καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ κυριώτερον ἐλάττωμα πολλῶν ἀνασκαφῶν εἶναι, ὅτι οἱ ἀρχαιολόγοι εἰσδύουν ἐνίοτε εἰς μεγαλύτερον τοῦ ἀναγκαίου βάθος. Ὁ Σλήμαν ἐλάτρευε τὸν φυσικὸν βράχον. Εἰς τὴν Τροίαν ἐπάσχιζεν διαρκῶς νὰ φθάσῃ εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, ἐκτὸς ἐὰν συνήρτα ὅ,τι ἐπεθύμει.

Εἰς τὰς Μυκήνας, ἵνα εἰσδύσῃ βαθύτερον, κατέστρεφε συχνάκις ὑπερκειμέ-

4. G. K a r o , *Schachtgräber von Mykenai* 9.

νους τοίχους. Δὲν φαίνεται νὰ ἐπροξένησε ποτὲ σημαντικὴν ζημίαν, πλὴν τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ κυκλικοῦ βόθρου ὑπὲρ τὸν τάφον IV ⁵.

Ὁ Σταματάκης τὸν παρηκολούθει, διαρκῶς διαμαρτυρούμενος διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν τοίχων. Ὁ Σλήμαν δὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ τίποτε. Κάποτε τὸν ἔστειλεν εἰς τοὺς τρεῖς διαβόλους. Εὐτύχημα καὶ τοῦτο, διότι ἡμεῖς οἱ Κεφαλλῆνες, ὅταν θυμώνωμεν, συνηθίζομεν νὰ προσέμπωμεν εἰς τοὺς 72 διαβόλους, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ἐξηγήσω τὴν ἀριθμητικὴν αὐτὴν καθιέρωσιν, ἂν οὕτω δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ βλασφημία.

Ταῦτα εἶναι μόνον μέρος τῶν ἐπεισοδίων. Τὰ ἀνέφερα ἐδῶ, διότι οἱ βιογράφοι τοῦ Σλήμαν χρησιμοποιοῦν περίπου τὰς αὐτὰς βιαίας ἐκφράσεις καὶ κατὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ κατὰ τῶν Τούρκων.

Τὸ τέλος τῶν Μυκηναίων, ὅπως δῆποτε, ὑπῆρξεν ὁ ἄνευ προηγουμένου θρίαμβος τοῦ Σλήμαν καὶ τὸ τηλεγράφημά του πρὸς τὸν Βασιλέα, ὅπως ἐλπίζω ὅτι θὰ ἀκούσετε μετ' ὀλίγον.

Ὁ Σλήμαν, μετὰ τὰς Μυκήνας, ἔσκαψε καὶ εἰς τὴν Τίρυνθα, καὶ εἰς τὸν Ὀρχομενόν, καὶ εἰς τὴν Τροίαν πάλιν, ἀλλὰ τώρα, προσεκτικώτερον, μὲ πιστὸν συνεργάτην τὸν πολὺν Γουλιέλμον Dörpfeld. Ὁ Δαῖρπεφελδ, μὲ δεινὴν ἀρχιτεκτονικὴν προδιάθεσιν, μὲ ἀκάματον ἐργατικότητα καὶ μὲ ἀπέραντον μελιχιότητα χαρακτῆρος, ἔδειξε, νεαρῶτατος ἀκόμη, τὴν ιδιοφνίαν του εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ ἐδίδαξε τοὺς ἀρχαιολόγους πῶς νὰ διακρίνουν τὰ στρώματα καὶ νὰ δημιουργοῦν τὰς ἐποχὰς τῶν λειψάνων τῆς Ἀρχαιότητος.

Ὁ Σλήμαν ἤκουσε πάντα ταῦτα. Ἦτο ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐδέχετο νὰ μεταδιδασκῇ, τοῦτο δὲ δεικνύει τὸν πραγματικὸν χαρακτῆρα του καὶ τὸ ἀνώτερον ἦθος του. Βαθύτατα πληγωμένος ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν εἰδικῶν καὶ μὴ, δηλητηριασμένος ἀπὸ τὴν κατακραυγὴν κατὰ τοῦ ἔργου του εἰς κάθε του ἐπιτυχίαν, ἐγένετο μὲ τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν ἐπιμονὴν του διδάσκαλος ὅλων τῶν μεταγενεστέρων του. Διότι τὰ φαινόμενα ταῦτα, τὰ θλιβερά, ἐπαναλαμβάνονται καὶ πάλιν εἰς κάθε ἀνάλογον περίστασιν. Αἱ ὑλακαὶ τοῦ φθόνου καὶ τοῦ μίσους, λέγει Γερμανὸς λόγιος, ἀποκτῶνται διὰ τοῦ ἰδρωτός καὶ διὰ τῆς τιμίας ἐργασίας.

Ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀνδρῶν, Δαῖρπεφελδ καὶ Σλήμαν, ὑπῆρξεν ἐγκάρδιος, κατ' ἐξοχὴν δὲ καρποφόρος. Ἦσαν ἀμφοτέρωι δύο φύσεις ἐξέχουσαι. Τοὺς ἤνωσαν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη καὶ φιλία. Ὁ Σλήμαν ἐνδέθη εἰς τὴν θλιβερὰν ἀνάγκην νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἡ Τροία του δὲν ἦτο ἡ Τροία τοῦ Ὀμήρου, ἀλλ' ἡ ὑπερκειμένη Τροία VI (τώρα δὲ VII A). Ἠναγκάσθη νὰ παραδεχθῇ ἐν συνεισέᾳ, ὅτι ὁ «Θη-

5. K a r o, ἔ.ἀ. σ. 10.

σαυρός τοῦ Πριάμου» ἦτο θησαυρός ἐνὸς πολλοῦς αἰῶνας προγενεστέρου δυνάστου. Ὅμοιως δὲ ὁ («Ἀγαμέμνων») καὶ οἱ σὺν αὐτῷ.

Ὁ Σλήμαν ἔστρεψε τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ πρὸς τὴν Κνωσόν. Δὲν τὴν ἀνέσκαψεν ἐν τέλει, διότι οἱ Τοῦρκοι ἰδιοκτῆται τοῦ λόφου ἦσαν πονηρότεροι καὶ ἀπληστότεροι τῶν Τούρκων τῆς Τροίας. Πολλάκις ἐλέγχθη καὶ ἐγράφη, ὅτι τοῦτο ἦτο εὐτύχημα, διότι ὁ Σλήμαν θὰ κατέστρεφε τὴν Κνωσόν. Εἶναι μεγάλη πλάνη. Πρῶτον, διότι ὁ ἀναγνώσκων τὰ ἔργα τοῦ Σλήμαν θὰ ἴδῃ, ὅτι ἡ μεθοδικότης του καὶ ἡ προσοχή του ἦσαν σπουδαῖα διὰ τὴν ἐποχήν του. Διὰ τὰ συγκρίνῃ τις τὰ πράγματα πρέπει νὰ τὸν παραβάλλῃ μὲ ἄλλους συγχρόνους του, ἀκόμη καὶ συνεργάτας του. Ὁ Ξαβέριος Λάνδερερ, χημικός, φαρμακολόγος, διακεκριμένος λόγιος τῆς ἐποχῆς του, ὅστις ἐγένετο καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἦτο ὁ χημικός τοῦ Σλήμαν. Διὰ τὰς ἀναλύσεις του ὁμῶς λέγει ὁ Καρο: «Αἱ ἀναλύσεις τοῦ Σλήμαν εἶναι πολὺ ἀναξιόπιστοι. Οὗτος στηρίζεται ἐπὶ ἐνός τινος Λάνδερερ, τοῦ ὁποίου τὰ σφάλματα εὐρίσκονται ἔξω παντὸς ἀνθρωπίνου ὁρίου».

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἡ κτηθεῖσα πείρα τοῦ Σλήμαν τὸ ζήτημα ὡς πρὸς τὴν Κνωσόν: Τὸ οὐσιῶδες εἶναι ὅτι ἡ Κνωσὸς θὰ ἀνεσκάπτετο, ἂν εἶχεν ἐπιτευχθῇ ἡ ἀγορὰ τοῦ λόφου, ὑπὸ τοῦ Σλήμαν καὶ τοῦ Δαῖρπφελδ ὁμοῦ. Ἡ τύχη αὕτη, ἡ ὄντως μεγάλη, ἐπεφυλάχθη ὑπὸ τῆς Μοίρας εἰς τὸν Ἀρθούρον Evans. Δέκα μόλις ἔτη βραδύτερον τοῦ Σλήμαν, ἱκανώτερος ἢ ἐλευθεριώτερος, ἠδυνήθη ὁ Ἑβανς νὰ ἀποκτήσῃ τὸν λόφον καὶ νὰ διεξαγάγῃ τὰς ἀνασκαφάς, αἱ ὁποῖαι τὸν ἐδόξασαν ὅσον καὶ τὸν Σλήμαν αἱ ἰδικαί του.

Ὡς πρὸς τὸν Δαῖρπφελδ, νομίζω ὅτι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Σλήμαν καὶ ἡ ἀπέραντος γοητεία του, ὅταν μὲ τὴν παιδικήν του πίστιν εἰς τὸν Ὅμηρον, μὲ τὴν ὁποίαν συνεργήρασεν, ὠμίλει περὶ τοῦ Ἑπους, ἔσχον ἐπίδρασιν μοιραίαν. Ὁ μέγας ἀρχιτέκτων παρεσύρθη εἰς τὸ ὀλισθηρὸν ἔδαφος τοῦ μύθου. Ἐπίστευσεν εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ Σλήμαν. Ὅπως καὶ ὁ Σλήμαν, ἐζήτησε δι' ἀνασκαφῶν νὰ κυρώσῃ τὰς ἰδέας του. Τὸ Νηδρὶ τῆς Λευκάδος ἐβαπτίσθη *Alt Ithaka*. Χωρὶς νὰ ἔχῃ ὁ Dörpfeld τὴν ἀνασκαφικὴν ἐπιτυχίαν τοῦ φίλου του, συνεμερίσθη μετ' αὐτοῦ μόνον τὴν μῆνιν τῶν φιλολόγων, πρωτίστως τοῦ Βιλαμόβιτς.

Τοῦ Σλήμαν ἡ ἀνάμνησις δὲν ἐσβέσθη οὔτε θὰ σβεσθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀνθρώποι τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τῆς οἰκογενείας Σλήμαν ὑπάρχουσιν εἰσέτι μετὰ τὸ ἡμῶν. Οἱ θησαυροὶ τῶν Μυκηνῶν κοσμοῦν τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἀλλὰ θὰ ἦτο πρόπον νὰ στεγασθοῦν εἰς ἓν ὁλόκληρον, ἰδιαίτερον μουσεῖον. Τὸ μέγαρον Σλήμαν, κεκηρυγμένον ἱστορικὸν μνημεῖον, εἶναι ἴσως τὸ ἱστορικώτερον μέγαρον τῶν Ἀθηνῶν. Νομίζω ὅτι ἀπηχῶ πάντων τὸν πόθον ἐντὸς τῆς αἰθούσης ταύτης, ποι-

ούμενος ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ἀρμοδίους, ὅπως τὸ μέγαρον τοῦτο διασωθῇ, μεταβαλλόμενον εἰς οἶονδήποτε τέμενος τῶν Μουσῶν ἢ τῶν Νυμφῶν ἢ τῶν Χαρίτων.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὁμιλεῖ ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Γ. Μυλωνᾶς :

Κύριε Πρόεδρε,

Ἀπόλυτος πίστις εἰς τὴν ἱστορικότητα τοῦ Ὅμηρου καὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τυφλὴ ἐμπιστοσύνη εἰς τὸ πεπρωμένον του, σιδηρὰ θέλησις καὶ ἐμμονή, ἀφάνταστος ἐργατικότητα, ἄμετρος φαντασία γενεσιουργός, συναισθηματισμὸς καὶ ἱερὸς ἐνθουσιασμὸς διὰ τὸ ιδεῶδες του χαρακτηρίζουν τὸν Heinrich Schliemann. Ὅταν ἐννέα μόλις ἐτῶν ἐβεβαίουν τὸν ὑπομειδιῶντα πατέρα του ὅτι ἐκθὺς ὡς ἡνδρὸς τοῦ θὰ μετέβαινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ ἀνεκάλυπτε τὴν Τροίαν τοῦ Πριάμου, τὴν ὑμνηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ Ὅμηρου, δὲν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ προΐδῃ τὰς ἀντιξοότητες καὶ τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας θὰ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἀκόμῃ ἡλικίαν του. Οὔτε θὰ ἐφαντάζετο ὅτι θὰ ἐγκατέλειπε τὰ βιβλία καὶ τὰ μαθητικὰ ἐδῶλια διὰ τὰ ὑπόγεια καὶ τὸ περίζωμα (τὴν λιγδερὴ «ποδιάν») τοῦ βοηθοῦ πωλητοῦ παντοπωλείου. Τὸ λησμονηθὲν ὄνειρόν του, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ὅτι εἶχε σβήσει, ἀναζωπυρηθὲν ὑπὸ τῆς ἀπαγγελίας μεθύσου μυλωθροῦ, μετεμορφώθη εἰς θείαν ὀπτασίαν, ἢ ὁποία κατηύθυνε τὰ βήματά του πρὸς τὸν πλοῦτον, πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ιδεώδους σκοποῦ καὶ πρὸς τὴν δόξαν.

Οὔτε ἡ νεαρὰ του ἡλικία, οὔτε ἡ ἀσθενικὴ του φύσις, οὔτε τὰ ἐπανειλημμένα του ναυάγια ἴσχυσαν διὰ νὰ θέσουν φραγμὸν ἢ νὰ ἀνακόψουν τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν εἶχε χαράξῃ διὰ τὸν ἑαυτόν του. Βοηθούμενος ὑπὸ τύχης πρωτοφανοῦς, θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τις, τύχης σκανδαλώδους, κατώρθωσε νὰ εὐδοκιμήσῃ εἰς τὸ ἐμπόριον, νὰ γίνῃ ὑπέρπλουτος καὶ νὰ ἀποκτήσῃ ἐπίζηλον κοινωνικὴν θέσιν. Ὡς νεώτερος Μήδας, ἐπετύγγανε πάντοτε χωρὶς νὰ ἔχῃ καὶ τὰ δυσάρεστα τοῦ μυθικοῦ ἐκείνου βασιλέως ἐπακόλουθα. Πόλεμοι διὰ τοὺς πολλοὺς εἶναι αἰτία καταστροφῆς· διὰ τὸν Schliemann ὁ Κριμαϊκὸς Πόλεμος ἀπέβη πακτωλός. Συνειργάζετο καὶ μὲ τοὺς δύο ἀντιμαχομένους, λέγεται δ' ὅτι ἐνίστε τὸ αὐτὸ ἐμπόρευμα τὸ ἐπώλει, πότε εἰς τοὺς μὲν, πότε εἰς τοὺς δέ.

Ἡ τύχη καὶ ἡ σκληρὰ του ἐργασία τὸν κατέστησαν ἓνα τῶν πλουσιωτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του. Μέρος τοῦ παιδικοῦ του ὄνειρου εἶχε γίνῃ πραγματικότης. Ἀντὶ ὅμως νὰ καθησυχάσῃ καὶ ἐν εἰρήνῃ, παραμένων εἰς τὸν οἰκογενειακὸν καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν κύκλον τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε, νὰ ἀπολαύσῃ τὰ τόσα του ἀγαθὰ,

ἐπροτίμησε νὰ ἀποξενώσει ἀκόμη καὶ τὴν τότε οἰκογένειάν του διὰ νὰ συνεχίσῃ τὰς προσπάθειάς του διὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ, τὸν ὅποιον ὥραματίσθη ὅτε ἀκόμη ἦτο παῖς. Εἰς ἡλικίαν 44 ἐτῶν ἤρχισε μελετῶν ἀρχαιολογίαν εἰς Παρισίους, ἀφ' οὗ εἶχεν ἤδη ἐξ ιδίων του δημιουργήσει στερεὸν ὑπόβαθρον μὲ αἰώνια ὑλικά τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἐπὶ τοῦ ὑποβάθρου τούτου ἐστήριξε τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς θεωρίας του καὶ αὐτὸ μόνον ἔχων ὡς ἐφόδιον ἀντίκρουσε τὴν κριτικὴν ἀκόμη καὶ τὰ σκώμματα τῶν σοφῶν ἐπιστημόνων τῆς ἐποχῆς.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1868 ἤρχισε τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα προσκύνημά του καὶ βεβαίως ἡ Ἰθάκη ἦτο εἰς ἐκ τῶν πρώτων σταθμῶν του. Εἰς τοὺς Ἰθακησίους, κατὰ μέγα μέρος ἀγραμμάτους, ἀνεῦρεν ἐνθουσιασμόν καὶ πίστιν πρὸς τὴν ἱστορικότητα τῆς Ὀμηρικῆς παραδόσεως ἐφάμιλλον τῶν ἰδικῶν του. Ὀδυσσεὺς καὶ Τηλέμαχος ἀνομάζοντο οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἰθακησίου, ὁ ὁποῖος τὸν ἐφιλοξένησε καὶ τοῦτο ὁ Schliemann ἐθεώρησε ὡς προφητικὴν συγκυρίαν καὶ κατάνευσιν εἰς τὰ σχέδιά του τοῦ πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Μὲ φωνὴν παλλομένην ἀπὸ συγκίνησιν καὶ μὲ ὀφθαλμοὺς πλήρεις δακρῶν εἰς τοὺς κλαίοντας ἀπὸ συγκίνησιν νησιώτας, (οἱ ὅποιοι συνωστίζοντο γύρω του εἰς τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν τοῦ χωρίου των), ἀπήγγειλε τὸ 23ον βιβλίον τῆς Ὀδυσσεΐας τὸ πραγματευόμενον τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ὀδυσσεύς ὑπὸ τῆς Πηνελόπης, τὸ συμβολίζον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ πολυτρόπου ἀνδρὸς εἰς τὴν πατρίδα.

Τὰς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ προσκύνημα αὐτὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς ἐδημοσίευσεν εἰς Παρισίους τὸ 1868 εἰς βιβλίον ἐπιγραφόμενον *Ithaque, le Péloponèse et Troie*. Εἰς τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ἀνέπτυξε τὸ πρόγραμμα τῶν μελλοντικῶν του ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Τροίαν, τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Ἰθάκην. Οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν εἶχε διὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεών του, διὰ τὴν εὐδωσίαν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀνασκαφῶν του. Ἐκτοτε δὲν παρεξέκλινεν οὐδὲ κατὰ κεραίαν τοῦ δρόμου, τὸν ὅποιον ἐχάραξε. Ἐξ ἀρχῆς, δὲν ἦτο διατεθειμένος νὰ ἀκούσῃ καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς γνώμας ἢ τὰς ὑποδείξεις καὶ τῶν σοφωτέρων ἀκόμη τῆς ἐποχῆς, ἐὰν αὐταὶ ἀντέβαινον πρὸς τὰς ἰδικὰς του ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας πάντοτε ἐστήριζεν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Τοῦτο ἐγένετο αἰτία τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς κατ' αὐτοῦ πολεμικῆς τῶν σοφῶν. Αἱ ἀντιθέσεις ὅμως τὰς ὁποίας ὑπεκρίνει διὰ τῶν πράξεων καὶ τῶν ὑποθέσεων του καὶ αἱ κατὰ τοῦ Schliemann καταφοραὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν γενικωτέρου, παγκοσμίου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ, ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν μελέτην τῆς προϊστορίας τῆς Ἑλλάδος.

Μόλις τὸ 1870 ὁ Schliemann κατώρθωσε νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἀνασκαφάς του εἰς τὴν Τροίαν καὶ εἰς αὐτὰς συνέβαλε σπουδαίως ἢ κατὰ πολὺ νεωτέρα καὶ ἐξ ἴσου πρὸς

αὐτὸν ἐνθουσιώδης ἀφωσιωμένη σύζυγός του, ἡ Σοφία Ἐγκαστωμένον, εἰς τὴν ὁποίαν πολλὰ ὀφείλει ἡ Ἑλληνικὴ προῖστορικὴ ἐπιστήμη. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τῶν πολλῶν ἀπεφάσισε νὰ ἀνασκάψῃ τὸν λόφον τοῦ *Hissarlik*, τὸν ὁποῖον εὐθὺς ἀμέσως ἀνεκήρυξεν ὡς τὴν θέσιν τῆς *Τροίας*. Ἡ πρώτη περίοδος τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ *Hissarlik*, περιλαμβάνουσα τὰ ἔτη 1870, 1871, 1872 καὶ 1873, ἦτο πράγματι θυελλώδης, κατέληξεν ὅμως εἰς θριαμβευτικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας του. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ κόσμος τῶν φιλολόγων καὶ σοφῶν διηρωτᾷτο: Ὑπῆρξαν ποτὲ πράγματι *Τροία* καὶ *Πριάμος* καὶ *Τρωϊκὸς Πόλεμος* ἢ, ὡς ἀνέφερεν εἰς τὸν πρόλογόν του ὁ Παπαρηγόπουλος, ὅλα αὐτὰ ἦσαν ἐγχώριοι μυθικαὶ τοῦ λαοῦ παραδόσεις καὶ ἐρμηνεῖαι μυθευμάτων ἐπιχειρηθεῖσαι ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων λογίων ἀνδρῶν; Ἐὰν δ' ἔτι ὑπῆρξε ποτὲ *Τροία* ποῦ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ; εἰς τὴν θέσιν *Bounarbashi* ἢ εἰς τὸν λόφον τοῦ *Hissarlik* ἢ ἀλλαχοῦ; Εἰς τὴν ἀπιστίαν ἀντέταξε τὴν πίστιν, εἰς τὴν ἀμφιβολίαν τὴν θετικότητα, εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς σκοτεινῆς βιβλιοθήκης τὸν ἐνθουσιασμόν φωτισμένου ἐρευνητοῦ τῆς ἱστορικῆς γῆς. «Ὁ *Τρωϊκὸς Πόλεμος* εἶναι ἱστορικὸν γεγονός». «Ἡ *Τροία* εἶναι πραγματικότης». «Κάτω ἀπὸ τὸ γῶμα τοῦ *Hissarlik* ἡ πόλις τοῦ *Πριάμου* ἀναμένει τὸν ἀνασκαφέα της. Ἐγὼ θὰ τὴν ἀποκαλύψω», ἐβεβαίωσεν ὁ *Schliemann*. Ἄλλοι ὅμως ἄλλως ἐχαρakterίζον τὰ πράγματα, ἀποτέλεσμα δὲ τῆς διαφορᾶς ἦτο ἡ προσπάθεια δυσφημῆσεως τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ ἐμπόρου μεταβληθέντος εἰς ἀνασκαφέα ἀρχαιοδίφην. Αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ λόφου τοῦ *Hissarlik* καὶ ὁ τρόπος ἐργασίας τοῦ *Schliemann* συνέβαλον εἰς τὰς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας καὶ τὰς ἀμφιβολίας τῶν ειδικῶν. Λιὰ πρῶτην φορὰν παρουσιάζετο εἰς τὴν ἔρευναν τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς λόφου ἐν πολλοῖς σχηματισθέντος ἀπὸ τὰ κατάλοιπα ἐπαλλήλων συνοικισμῶν. Ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνασκαφὴ τοιοῦτου λόφου παρουσιάζει δυσκολίας εἰς εἰδικευμένους ἀνασκαφεῖς, ἀκόμη καὶ σήμερον διὰ τὴν ἔλλειψιν πείρας, πολλὰ ἀφαιρίζονται.

Αἱ δυσκολίαι ἐπολλαπλασιάζοντο ἀπὸ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἤρchiσε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ *Schliemann*. Πεισμένος ὅτι ὁ λόφος τοῦ *Hissarlik* ἐνέκλειε τὴν πόλιν τοῦ *Πριάμου*, ἀνυπομονῶν νὰ τὴν ἀποκαλύψῃ διὰ νὰ δικαιωθῇ, ἐχρησιμοποίησε πλῆθος ἐργατῶν καὶ χωρὶς δισταγμοῦς κατέσκαψε τμημα τοῦ λόφου, αὐθαίρετως ἀφαιρῶν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του, τοίχους καὶ κατάλοιπα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐθεώρει ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐνδοξὴν πόλιν ἐβιάζετο νὰ φθάσῃ τὰ κατώτερα στρώματα ὅπου αὕτη θὰ ἀπεκαλύπτετο. Μὲ τὸν χρόνον καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐστηροτάτης κριτικῆς ἐκαλυτέρευσε τὸν τρόπον ἐργασίας του, χωρὶς ὅμως νὰ χαλιναγωγῇ καὶ τὴν φαντασίαν του. Εἰς τὰ μαυρισμένα ἐκ τῆς πυρᾶς κατάλοιπα

τῆς δευτέρας ἀπὸ τοῦ βράχου πολίχνης, τὴν ὁποίαν μερικῶς ἀπεκάλυψεν, ἀνεγνώρισε τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου. Τὰ τείχη της ἦσαν ἐκεῖνα πρὸ τῶν ὁποίων οἱ Ἀχαιοὶ ἐστρατοπέδευσαν· μία πύλη της ἦσαν αἱ Σκαιαὶ Πύλαι. Ὅτε δὲ παρὰ τὸ τεῖχος ἀνεῦρε καὶ ἰδίαις χερσὶν ἀνέσκαψε τὸν περίφημον «Θησαυρὸν τοῦ Πριάμου» ὥς τὸν ἀπεκάλεσεν, ὁ Schliemann εἶχε κατακτήσει μίαν τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς ἀθανασίας, εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ πραγματοποιηθὲν τὸ παιδικόν του ὄνειρον. Ἡ φαντασία του μετρησιώθη εἰς τοὺς χρόνους τῶν ἡρώων ὅταν εἰς τὸ ξυλόκτιστον οἶκῳ τοῦ Hissarlik ὑπὸ τὸ φῶς τῆς λυχνίας ἀντίκρυσσε τὴν σύζυγόν του Σοφίαν στολισμένην μὲ τὰ χρυσὰ κοσμήματα ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἔφερε καὶ πάλιν εἰς τὴν ζωὴν. Πρὸ τοῦ θείου ὁράματος παρέμεινεν ἄναυδος ἐπὶ πολὺ· τέλος τὰ χεῖλη του ἐψέλισαν : «ἦ Ἑλένη», «ἦ Ἑλένη».

Ὁ Θησαυρὸς ὅμως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τῷ ἐχάρισε παγκόσμιον ἔπαινον καὶ ἀναγνώρισιν, ἀναγνώρισιν τὴν ὁποίαν τόσον ἐπεθύμει καὶ ἐπεδίωκεν, ἔγινεν αἰτία νὰ διακοπῇ ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Τροίας. Διότι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, πληροφορηθεῖσα τὴν ἀνεύρεσιν καὶ τὴν λαθροαἶαν ἐξαγωγὴν του ἀπὸ τὴν Τουρκίαν, ὅχι μόνον δὲν τοῦ ἔδιδεν ἄδειαν περαιτέρω ἀνασκαφῶν, ἀλλὰ καὶ δικαστικῶς τὸν κατεδίωξεν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν.

Ἦτο ἀδύνατον διὰ τὸν Schliemann νὰ παραμείνῃ ἄπρακτος ἐπὶ πολὺ. Τότε ἀπεφάσισε τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ἐτέρου μέρους τῶν σχεδίων καὶ τῶν παιδικῶν του ὁνείρων, τότε ἀπεφάσισε νὰ ἐρευνήσῃ τὰς Μυκήνας καὶ νὰ ἀνέρῃ τοὺς τάφους τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν ἀκολουθῶν του, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Πανσανίας εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον του. Ἀπὸ πολλοῦ ὁ Schliemann ἤθελε νὰ ἀνασκάψῃ τὰς Μυκήνας. Καθυστέρησις τῆς πρώτης ἀδείας ἀνασκαφῆς τοῦ Hissarlik τὸ 1870, ἴσως δὲ καὶ αἱ εἰσηγήσεις τῆς νεαρᾶς του συζύγου, ἔστρεψαν ἀκόμη τότε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἐκ Παρισίων ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν καθηγητὴν Στέφανον Κουμανούδην, τμήματα τῆς ὁποίας θὰ μοῦ ἐπιτρέψῃτε νὰ σᾶς ἀναγνώσω (εἰκ. 1 - 2). Τὴν ἀνέκδοτον αὐτὴν ἐπιστολὴν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Στέφανον Κουμανούδην τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ.

Paris τῇ 22 Ιανουαρίου αὐτοῦ
Ἐπιμύοτατε Κύριε Κουμανούδη!

Εἶχον τὴν τιμὴν νὰ κάμω τὴν γνωριμίαν Σας ἐν 1868 κατὰ σύστασιν τοῦ ἀμοιβαίου φίλου μας τοῦ δεσπότη τοῦ νεοκλήτου. εἶχον καὶ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ Σας κάμω ἐπίσκεψιν κατὰ τὸν παρελθόντα Σεπτεμβρίου καὶ νὰ Σας δώσω ἀντίτυπον τοῦ συγγραμμάτος μου περὶ τῆς Ἰδίας πηγῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Τρωάδος.

ἔχω μεγάλην ἐποθυμίαν νὰ κάμω κατὰ τὴν ἐλευσόμενην ἀνοιξιν μεγάλας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ ἱσλαμικῇ τῆς Τρωάδος, ὅπου κατὰ τὴν πληροτέτην πεποίδησίν μου ἀνεκάλυψεν τὴν τοπογραφίαν τῆς Περγάμου τοῦ Προιάμου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις σκοπεῖ νὰ ἱδρύσῃ μουσεῖον ἐν Κωνσταντινοπόλει δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ φιλάσω τὸ διὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀναγκαῖον φερέν. Διὰ δὲ τοῦτο, κατὰ τὴν συμβολήν τοῦ ἐξαίρετου φίλου μου τοῦ Κυρίου Ἐρνεστ Ρενάν, τοῦ μὲν νὰ Σας ἐρωτήσω ἂν ἔμπορῶ νὰ εἶμαι βέβαιος νὰ ἀποκτήσω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν ἀδείαν νὰ κάμω μεγάλας ἀνασκαφὰς ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας, π. ε. ἂν ἔχω τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀνακαλυφθεῖσιν ὑπ' ἐμοῦ ἀρχαιοτήτων καὶ ἂν εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ βεβλὸν νὰ μοι δώσουν διὰ τὸν καιρὸν τῶν ἀνασκαφῶν ἐνοπλον συνοδίαν διὰ τὴν υπεράσπισίν μου κατὰ τῶν ληστῶν. Συγκατανεύω νὰ μὴ ἐξάξω τὰς ὑπ' ἐμοῦ ἀνευρεθείσας ἀρχαιοτήτας ἀπὸ τὴν ἑλλάδα, ἀλλὰ πρέπει νὰ μοῖνουν ἰδιοκτησίᾳ μου, διὰ τοὺς υπερασπίζοντάς με στρατιώτας πληρώνω ὅσον ἡ κυβέρνησις κρίνει εὐλογον.

Σας παρακαλῶ ὁμοίως νὰ πληροφορηθῇτε εἰς ποῖον τὸ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἔδαφος ἀνήκει καὶ εἰς ποίαν τιμὴν ἔμπορῶ νὰ τὸ ἀγοράσω, ἢ διὰ ποίαν ανταμοιβήν ἢ ἀποζημίωσιν ὁ ἰδιοκτήτης ἤθελε νὰ μοι δώσῃ τὴν ἀδείαν νὰ ἀνασκάψω. Καλὰ γνωρίζω τὰς μεγάλας δυσκολίας τῶν ἐκεῖ

ἀνασκαφῶν, διότι πρέπει νὰ σκάψω τουλάχιστον
30 πόδας ἵνα φθάσω εἰς τὰ ἀνάκτωρα τοῦ Περσέως
καὶ εἰς τοὺς τάφους τῶν ἡρώων περὶ ὧν γράφει
ὁ Πausανίας. Κατὰ τοῦτον τὸν συγγραφέα β. βλ. 2.
κεφ. 16 εἶναι φανερόν ὅτι οἱ τάφοι ἦσαν ἐντὸς τῆς
ἀκροπόλεως, ἀλλὰ δὲν καταλαμβάνω ὅτι οἱ ἔγ. καὶ
νῦν ὑπάρχοντες ἀθηναῖοι τοῦ Περσέως ἐκτίσθησαν
ἐξ αὐτῆς.

Σὰς παρακαλῶ νὰ μοὶ εἰπῇτε εὖ, καί
νῶς ποίαν γνώμην ἔχετε περὶ τοῦ ἀποτελέσματος
τῶν πῶν ἀνασκαφῶν μου ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθ.
κηνῶν; τὰ ἀγάλματα τῶν θεόντων ἐπάνω
τῆς μεγάλης πύλης ὁμοιάζουν πρὸς τὴν γλυπ.
τοκὴν τῆς Περσεπόλεως καὶ διὰ τοῦτο νομίζω
ὅτι αὐτὰ ἐποιήθησαν ὑπὸ τῶν γλύπτῶν τῶν
ἐχόντων μετὰ τοῦ Πέλοπος ἀπὸ τὴν Ἰοίαν.

Μοὶ φαίνεται ὅτι ὅμοιον ἄγαλμα ὑπῆρχε
ποτε εἰς τὸ τρίγωνον ἐπάνω πρὸς τοῦ μεγάλου
ἀθηναίου εἰσόδου καὶ ἴσως ἦδερον ἄνακα.
λύπει τὰ εἰρήπια αὐτοῦ ἀνασκάπτω τὸ χῶμα
πρὸ αὐτῆς.

ἔχετε ἰδεῖν ἐν ὁλόδοξος Elgin
ἀνεκάλυψε ἀρχαιοτήτας τινὰς ἐν τῷ ἀθηναίῳ
καὶ ἐν αὐτὸς ἐδοκίμασε νὰ κάμῃ ἀνασκα-
φὰς ἐν τῇ τῶν Ἀκηνῶν ἀκροπόλει;

Σὰς παρακαλῶ νὰ μὲ εἰδοποιήσῃτε ἀκόμη
ἐν νομίζετε ὅτι ἐμπορῶ νὰ εὕρω ἐν Ἰσθμῷ
τὸν ἀναγκαῖον ἀνδρὸν ἐργάτων καὶ ἑκάποιον
περίπου μισθὸν τὴν ἡμέραν.

Σὰς παρακαλῶ νὰ δεχθῇτε τὰ ἐγκαρδία
συγχαρητήριά μου καὶ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν συζύγου
μου μετὰ τὸ νέον ἔτος. εὐχόμεθα νὰ γενῇ αὐτὸ
διὰ Σας καὶ τὴν ἀγαπῆτὴν οἰκογένειάν Σας
ἐποχὴν ἀδελφείτου εὐτυχίας καὶ ἐξαιρέτου ὑγι-
αῆς. Ταμένω δὲ μετὰ σεβασμοῦ τοῦτο Σας.

Henry Schliemann

Ὁ Schliemann γράφει εἰς γλῶσσαν Ἑλληνικὴν :

Paris, τῇ 22 Ἰανουαρίου αὐτοῦ

Ἐντιμότητε Κύριε Κουμανούδη!

Εἶχον τὴν τιμὴν νὰ κάμω τὴν γνωριμίαν Σας ἐν 1868 κατὰ σύστασιν τοῦ ἀμοιβαίου φίλου μας τοῦ δεσπότου Θεοκλήτου, εἶχον καὶ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ Σᾶς κάμω ἐπίσκεψιν κατὰ τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον καὶ νὰ Σᾶς δώσω ἀντίτυπον τοῦ συγγραμμάτός μου περὶ τῆς Ἰθάκης, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Τρωᾶδος.

Ἔχω μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ κάμω κατὰ τὴν ἐλευσομένην ἀνοιξιν μεγάλας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ ἱσσαρλικ τῆς Τρωᾶδος, ὅπου κατὰ τὴν πληρεστάτην πεποίθησίν μου ἀνεκάλυψα τὴν τοπογραφίαν τῆς Περγάμου τοῦ Πριάμου.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις σκοπεύει νὰ ἰδρῶσῃ μουσεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ φθάσω τὸ διὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἀναγκαῖον φιορμάν. Διὰ δὲ τοῦτο, κατὰ τὴν συμβολὴν τοῦ ἐξαιρέτου φίλου μου Κυρίου Ἑρνεστ Πενάν, τολμῶ νὰ Σᾶς ἐρωτήσω ἂν ἐμπορῶ νὰ εἶμαι βέβαιος νὰ ἀποκτήσω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν ἄδειαν νὰ κάμω μεγάλας ἀνασκαφὰς ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας; τ.ε. ἂν ἔχω τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀνακαλυφθεισῶν ἐπ' ἐμοῦ ἀρχαιοτήτων καὶ ἂν εἶμαι βέβαιος ὅτι ἤθελον νὰ μοὶ δώσουν διὰ τὸν καιρὸν τῶν ἀνασκαφῶν ἔνοπλον συνοδίαν διὰ τὴν ὑπεράσπισίν μου κατὰ τῶν ληστῶν. Συγκατανεύω νὰ μὴ ἐξάξω τὰς ἐπ' ἐμοῦ ἀνευρεθείσας ἀρχαιότητας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρέπει νὰ μένουν ἰδιοκτησίᾳ μου. διὰ τοὺς ὑπερασπίζοντάς με στρατιώτας πληρώνω ὅσον ἡ κυβέρνησις κρίνει εὐλογον.

Σᾶς παρακαλῶ ὁμοίως νὰ πληροφορηθῇτε εἰς ποῖον τὸ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἔδαφος ἀνήκει καὶ εἰς ποίαν τιμὴν ἐμπορῶ νὰ τὸ ἀγοράσω ἢ διὰ ποίαν ἀνταμοιβὴν ἢ ἀποζημίωσιν ὁ ἰδιοκτήτης ἤθελε νὰ μοὶ δώσῃ τὴν ἄδειαν ν' ἀνασκάψω; Καλὰ γνωρίζω τὰς μεγάλας δυσκολίας τῶν ἐκεῖ ἀνασκαφῶν, διότι πρέπει νὰ σκάψω τουλάχιστον 30 πόδας ἵνα φθάσω εἰς τὰ ἀνάκτωρα (sic) τοῦ Ἀτρέως καὶ εἰς τοὺς τάφους τῶν ἡρώων περὶ ὧν γράφει ὁ Πανσανίας. Κατὰ τοῦτον τὸν συγγραφέα (βιβλ. 2. κεφ. 16) εἶναι φανερόν ὅτι οἱ τάφοι ἦσαν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλὰ δὲν καταλαμβάνω ὅτι οἱ ἔτι καὶ νῦν ὑπάρχοντες θησαυροὶ τοῦ Ἀτρέως ἐκτίσθησαν ἔξω αὐτῆς.

Σᾶς παρακαλῶ νὰ μοὶ εἰπῇτε εἰλικρινῶς ποῖαν γνώμην ἔχετε περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἀνασκαφῶν μου ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Μυκηνῶν;

Τὰ ἀγάλματα τῶν λεόντων ἐπάνω τῆς μεγάλης πύλης ὁμοιάζουν πρὸς τὴν γλυπτικὴν τῆς Περσεπόλεως καὶ διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι αὐτὰ ἐποιήθησαν ὑπὸ τῶν γλυπτῶν τῶν ἐλθόντων μετὰ τοῦ Πέλοπος ἀπὸ τὴν Ἀσίαν.

Μοὶ φαίνεται ὅτι ὅμοιον ἄγαλμα ἐπῆρχε ποτὲ εἰς τὸ τρίγωνον ἐπάνω τῆς τοῦ

μεγάλου θησαυροῦ εἰσόδου καὶ ἴσως ἤθελον ἀνακαλύψει τὰ ἐρείπια αὐτοῦ ἀνασκάπτων τὸ χῶμα πρὸ αὐτῆς.

Ἔχετε ἰδέαν ἂν ὁ λόρδος Elgin ἀνεκάλυψε ἀρχαιοτήτας (*sic*) τινος ἐν τῷ θησαυρῷ καὶ ἂν αὐτὸς ἐδοκίμασε νὰ κάμῃ ἀνασκαφὰς ἐν τῇ τῶν Μυκηνηῶν ἀκροπόλει;

Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ εἰδοποιήσετε ἀκόμη ἂν νομίζετε ὅτι ἐμπορῶ νὰ εὕρω ἐν Ἀργῷ (*sic*) τὸν ἀναγκαῖον ἀριθμὸν ἐργάτων (*sic*) καὶ διὰ ποίαν (*sic*) περὶπου μισθὸν τὴν ἡμέραν.

Σᾶς παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε τὰ ἐγκάρδια συγχαρητήριά μου καὶ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν συζύγου μου μὲ τὸ νέον ἔτος. Εὐχόμεθα νὰ γενῇ αὐτὸ διὰ Σᾶς καὶ τὴν ἀγαπητὴν οἰκογένειάν Σας ἐποχὴ ἀδιαλείπτου εὐτυχίας καὶ ἐξαιρέτου ὑγείας. διαμένω δὲ μετὰ σεβασμοῦ δοῦλος Σας.

Henry Schliemann

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ αὐτοπεποίθησις καὶ ἡ αἰσιοδοξία του. Προτοῦ ἀκόμη ἀφαίρεση καὶ σπιθαμὴν γῆς ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους, γράφει: «Ἀνεκάλυψα τὴν τοπογραφίαν τῆς Περγάμου τοῦ Πριάμου». «Πρέπει νὰ σκάψω τουλάχιστον 30 πόδας ἵνα φθάσω εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀτρέως καὶ εἰς τοὺς τάφους τῶν ἡρώων περὶ ὧν γράφει ὁ Πανσανίας». Δὲν πρόκειται περὶ ἀβεβαίας προσπαθείας, δὲν ὑπάρχουν ἐὰν καὶ ἴσως. «Συγκατανεύω» λέγει, «νὰ μὴ ἐξάξω τὰς ὑπ' ἐμοῦ ἀνευρεθείσας ἀρχαιοτήτας», ὡς ἐὰν αὐταὶ εἶχον ἤδη εὑρεθῇ. Προτοῦ λάβῃ ἀπάντησιν, τὸ φιορὸν τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως ἐξεδόθη καὶ ὁ Schliemann ἐστράφη πρὸς τὴν Τρωάδα.

Εἰς τὰς Μυκήνας ἐπανῆλθε μετὰ ἐξ ἑτη. Τὴν 7ην Αὐγούστου τοῦ 1876 ἤρχισε τὴν περίφημον ἀνασκαφὴν του, ἡ ὁποία διήρκεσε μέχρι τῶν μέσων Δεκεμβρίου 1876. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὥρισεν ὡς σκοπὸν του τὴν ἀνεύρεσιν τῶν τάφων τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν ἀκολουθῶν του. Τούτους ἀνεζήτησεν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνηῶν, διότι ἐπίστευεν, ὅτι ἐκεῖ τοὺς εἶχε τοποθετήσῃ ὁ Πανσανίας, ὡς ἤδη τὸ 1870 ἔγραφεν εἰς τὴν ἐπιστολήν του πρὸς τὸν αἰμνηστον Κουμανοῦδη. Ἡ ὑπόθεσις του ἡγείρε σάλον μεταξὺ τῶν σοφῶν, διότι δικαίως οὗτοι ὑπεδείκνυν τὴν ἀποδειχθεῖσαν συνήθειαν τῶν Ἀρχαίων νὰ θάπτουν τοὺς νεκροὺς των ἔξω τῶν τειχῶν. Ἡ σύγχρονος ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι καὶ ὁ Schliemann ἀλλὰ καὶ οἱ σοφοὶ εἶχον ὑπὲρ αὐτῶν τὸ δίκαιον.

Ἡ ἐπίμονος ἔρευνά του ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ἡ εὐτυχὴς διὰ τὴν ἐπιστήμην κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν παρουσία τοῦ ἐμπειροῦ ἀρχαιολόγου Παναγιώτη Σταματάκη, ἐχάρισαν εἰς τὸν κόσμον τὰ θαυμαστά εὐρήματα τοῦ Κύκλου Α καὶ διήνοιξαν νέους ὁρίζοντας εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Ἑλληνικῆς προϊστορίας. Περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου

ἀφῆκε τὰς Μυκήνας, δὲν ἐγκατέλειπεν ὁμως τὴν Ἀργολίδα. Ἐστράφη πρὸς τὴν Τίρυνθα ὅπου μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Dörpfeld ἔφερεν εἰς φῶς τὸ πρῶτον ἀποκαλυφθὲν ἀνάκτορον τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων.

Ἀπόψε δὲν πρόκειται νὰ ἀναλύσω καὶ νὰ περιγράψω τὴν ἐργασίαν καὶ τὰ μοναδικὰ εὐρήματα τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος. Σὺν θεῷ ἡ Ἀκαδημία σκοπεύει νὰ ἐφορτάσῃ τὸ 1976 τὴν ἑκατοστὴν ἐπέτειον τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Schliemann εἰς τὰς Μυκήνας. Τότε θὰ δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ ἐξάρωμεν δεόντως τὰ ἐν Ἑλλάδι ἐπιτεύγματα του καὶ τὴν μεγίστην πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην συμβολὴν του.

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Τροίας διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1878 μέχρι τοῦ θανάτου του τὸ 1890. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν βοηθὸν καὶ συνεργάτην ἠετύχησε νὰ ἔχῃ τὸν Wilhelm Dörpfeld τοῦ ὁποίου τὴν συμβολὴν τόσον ἐξετίμησεν, ὥστε εἰς τὰς περιγραφὰς τῆς ἐργασίας ἀντὶ τοῦ συνήθους εἰς αὐτὸν («ἡ ἀνασκαφὴ μου») ἔγραφεν («ἡ ἀνασκαφὴ μας»). Ἀκόμη ἐν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα μεγάλου ὄντως ἀνδρός. Ὁ Schliemann δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ δημοσίως μάλιστα σφάλματά του, ἐὰν ἐπείθετο ὅτι εἶχεν ἄδικον ἢ ἀπεδεικνύετο ὡς σφάλλων. Δὲν ἐδίσταζε νὰ μεταβάλῃ τρόπον ἐργασίας, ἐὰν τοῦ ὑπεδεικνύετο καλύτερος, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐξοδεύῃ καὶ χρόνον καὶ χρῆμα διὰ νὰ γίνεταί ἡ ἐργασία του τελειότερα. Ἄς μὴ λησμονῶμεν, ὅταν ἐπικρίνωμεν τὰς μεθόδους του, ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εὐρίσκετο εἰς νηπιώδη κατάστασιν, τολμῶ δὲ νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἡ καλυτέρευσις τῆς ὀφείλεται κατὰ πολὺ εἰς τὸν Schliemann καὶ τοὺς τρόπους του, διότι καὶ ἡ ἀρνητικὴ μέθοδος, τὸ τί νὰ μὴ κάμῃ τις εἰς μίαν ἀνασκαφὴν, εἶναι σπουδαιοτάτη.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Schliemann ἀπεδείχθησαν ἀστήρικτα, τὸ ἔργον του ὁμως παραμένει, τὰ εὐρήματά του ἐξακολουθοῦν νὰ θαμβώνουν καὶ νὰ διδάσκουν τὴν ἀνθρωπότητα. Αἱ ἀνασκαφαί του μετέτρεψαν ἐποχὴν, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο μυθική, εἰς ἱστορικὴν σχεδὸν περίοδον, ἡ ὁποία ἀκόμη ἀποτελεῖ ἀνεξάντλητον πεδὶον ἐρεῦνης καὶ δράσεως ἐπιστημονικῆς. Τὸ παράδειγμα τῆς ἐργασίας, αὐτοθυσίας καὶ ἐπιμονῆς εἰς τὰ ἰδανικά καὶ τὸν σκοπὸν ζωῆς, παραμένει διὰ νὰ καθοδηγῇ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ. Ὁ ἐνθουσιασμός του καὶ ἡ παραδοχὴ τῶν θέσεων τῶν ἄλλων, καὶ τῶν σοφωτέρων, μόνον κατόπιν ἰδικῆς του μελέτης καὶ ἐμπειρίας, ἀκόμη παραδειγματίζει. Ὁ κόσμος τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἔγινε καλύτερος, πλουσιώτερος καὶ σοφώτερος, διότι πρὸ 150 ἐτῶν εἰς μικρὸν τῆς Γερμανίας χωρίον ἐγεννήθη ὁ Heinrich Schliemann.